

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde Olasılık, Gereklilik ve Olumsuzlama: Kiplik Temelli Bir İnceleme

Ahmet AKSU*

Öz

Kiplik, dil biliminde en çok tartışılan ve farklı şekillerde sınıflandırılan anlam bilimsel kategorilerden biridir. Bununla birlikte kiplik araştırmalarında bilgi kipliği (epistemic modality) ve yükümlülük kipliği (deontic modality) üzerinde genel bir uzlaşa bulunmaktadır. Bundan dolayı makalede kiplik, tanımlama ve sınıflandırma tartışmalarına girmeden bilgi ve yükümlülük kipliği üzerinden incelenmektedir. Bilgi kipliği, konuşmacının önermenin olgusal değerine karşı tutumu ile alakalıdır. Yükümlülük kipliği ise konuşur veya sosyal bir otoritenin eylemin yerine getirilmesine izin vermesi veya eylemin yerine getirilmesini gerekli görmesi ile ilgilidir. Birçok dilde bilgi ve yükümlülük kipliği art zamanlı gelişmeler neticesinde aynı kiplik belirteçleri tarafından işaretlenebilmektedir. Makalede tahmine dayalı olasılık ve izin bildiren Türkiye Türkçesi *-(y)Abil-*, Azerbaycan Türkçesi *-(y)A bil-*, Türkmen Türkçesi *-p bil-* ile çıkarım ve gereklilik işaretleyen ve her üç Türk yazı dilinde bulunan *“-mAlP”*, bilgi ve yükümlülük kipliği bakımından incelenmiştir. Bu biçimsel benzerliğe rağmen söz konusu kiplik belirteçleri olumsuzlama bakımından dikkat çekici farklar sergilemektedir. Örneğin Azerbaycan Türkçesi *-(y)A bil-* ve Türkmen Türkçesi *-p bil-* kiplik belirteçleri sırasıyla *-mAyA bil-mə-* ve *-mAn bilme-* şeklinde çift olumsuzlama ile kullanılabilir. Üç Türk yazı dili arasında bulunan bu farkların ortaya konması, çalışmanın temel amaçları arasında yer almaktadır. Makalede ilk önce bilgi ve yükümlülük kipliği hakkında genel bilgi verilmiştir. Ardından araştırmaya temel olan

Geliş Tarihi/Date Applied: 22.12.2025

Kabul Tarihi/Date Accepted: 30.04.2026

Makalenin Künyesi: Aksu, A. (2026). Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde olasılık, gereklilik ve olumsuzlama: Kiplik temelli bir inceleme. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 62, 31-66. <https://doi.org/10.24155/tdk.2026.274>

Araş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye, <https://ror.org/03a5qrr21>, ahmetaksu9359@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1470-5012>

çalışma tanıtılmıştır. Devamında Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesindeki söz konusu kiplik belirteçler, kiplik mantığı temelinde olasılık, gereklilik ve olumsuzlama bakımından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: bilgi ve yükümlülük kipliği, olasılık, gereklilik, olumsuzlama, Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi

Possibility, Necessity, and Negation in Turkish, Azerbaijani, and Turkmen: A Study Based on Modality

Abstract

Epistemic modality concerns the speaker's stance toward the truth value of a proposition, whereas deontic modality relates to permission or obligation imposed either by the speaker or by a social authority, including legal, religious, ethical, or other normative institutions. Although epistemic and deontic modality are often treated as distinct categories, many languages have modality markers that express both types of modality due to diachronic developments. Modality markers that originally expressed ability may come to express root possibility, permission, and speculative possibility, while those that expressed obligation may begin to convey deduction. This article examines the Turkish marker *-(y)Abil-*, the Azerbaijani *-(y)A bil-*, and the Turkmen *-p bil-*, all of which encode speculative possibility and permission, as well as the marker *-mAll*, which signals deduction and obligation and is shared by all three written Turkic varieties. Despite their formal similarity, these markers display noteworthy differences, particularly in their interaction with negation. For example, the modality markers *-(y)A bil-* in Azerbaijani and *-p bil-* in Turkmen can be used with double negation, in the forms of *-mAyA bilmə-* and *-mAn bilme-*, respectively. Identifying these differences constitutes one of the main aims of the study. The article first provides an overview of epistemic and deontic modality and introduces the theoretical framework on which the study is based. It then analyses the relevant markers in Turkish, Azerbaijani, and Turkmen in terms of possibility, necessity, and negation on the basis of modal logic.

Keywords: epistemic and deontic modality, possibility, necessity, negation, Turkish, Azerbaijani, Turkmen

Dil bilimsel kiplik üzerine birçok araştırma yapılmış olmasına rağmen araştırmacılar arasında kipliğin tanımı, sınıflandırması gibi konularda pek az fikir birliği bulunmaktadır.¹ Bununla birlikte bilgi kipliği (epistemic modality), dil bilimsel kiplik ile ilgili birçok yayında kabul görmüştür. Yükümlülük kipliği (deontic modality) üzerine daha az uzlaşma bulunmak-

¹ Dil bilimsel kiplik tanımları ve tartışmaları ile ilgili bk. Narrog, 2005., Kiefer, 1987., Palmer, 1986 s. 9-21.

tadır. Örneğin Bybee vd. (1994), yükümlülük kipliği terimini kullanmaz. Fakat onların kılıcı odaklı kiplik (agent-oriented modality) altında ele aldıkları zorunluluk (obligation) ve konuşur odaklı kiplik (speaker-oriented modality) altında ele aldıkları izin (permissive) gibi kavramlar genellikle yükümlülük kipliği ile ilişkilendirilir (Bybee vd., 1994, s. 177-179). Makalenin ilk bölümünde ayrıntıya girilmeden bilgi ve yükümlülük kipliği üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde F. R. Palmer'ın (1995, 2001) bilgi ve yükümlülük kipliği belirteçlerini kiplik mantığının² (modal logic) temel kavramları olan olasılık ve gereklilik bakımından incelemesine değinilmiştir. Palmer'ın (2001) kiplik belirteçlerini kiplik mantığı bağlamında ele alması, Türkiye'de yapılan kiplik çalışmalarında nispeten az incelenmiştir. Bundan dolayı makalede tahmine dayalı olasılık ve izin bildiren Türkiye Türkçesi *-(y)Abil-*, Azerbaycan Türkçesi *-(y)A bil-*, Türkmen Türkçesi *-p bil-* ile çıkarım ve gereklilik işaretleyen ve her üç Türk yazı dilinde bulunan *-mAll*; olasılık, gereklilik ve olumsuzlama bakımından karşılaştırılmıştır. Böylece söz konusu üç Türk yazı dili arasında olasılık, gereklilik ve olumsuzlama bakımından ne gibi farklar olduğu gösterilmeye ve bu farkların muhtemel sebepleri açıklanmaya çalışılmıştır. Türkiye Türkçesi *-(y)Abil-*, Azerbaycan Türkçesi *-(y)A bil-* ve Türkmen Türkçesi *-p bil-* kiplik belirteçlerinin belirtilen işlevleri genellikle geniş zaman çekiminde ve yüklem konumunda ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı söz konusu kiplik belirteçleri sadece yüklem konumunda ve geniş zaman çekiminde incelenmiştir. Türkiye Türkçesi için verilen örnekler, edebî eserlerden ve teorik açıklamaların daha kolay anlaşılması amacıyla basit cümlelerden seçilmiştir. Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesi cümle örnekleri edebî, dinî metinler ve internet sitelerinden (gazeteler, kanunlar vs.) alınmıştır. Kiplik anlamlar, metin türleri arasında farklılık göstermektedir. Bundan dolayı farklı metin türlerinden örnekler alınmıştır. Kiplik belirteçlerinin tahmine dayalı olasılık ve çıkarım anlamları, genellikle edebî ve günlük konuşma dilini yansıtan (gazeteler gibi) metinlerde; izin ve gereklilik anlamları çoğunlukla kanunlar, dinî metinler gibi buyurucu türden metinlerde ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesi örnekleri için farklı türden metinlerden örnekler alınmıştır. Örnek cümleler, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesinin resmî alfabelerine göre verilmiştir.

Makalede karşılaştırma için Türkiye, Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinin seçilmesinin sebebi söz konusu üç Türk yazı dilinin Oğuz Türkçesinin üç ana kolunu temsil etmesi ve (Türkiye Türkçesinde olumsuz çekimde

² “Modal logic” için Türkiye Türkçesinde çeşitli karşılıklar kullanılmaktadır. Bu çalışmada “kiplik mantığı” terimi benimsenmiştir. Bu terimin kullanıldığı bir çalışma için bk. İmamoğlu, 2024, s. 365.

ortaya çıkan *-(y)AmA-* hariç) üç Türk yazı dilinde de *zarf-fiil eki + bil-yardımcı fiili* yapısının ve *-mAII* kiplik belirtecinin biçimsel ve işlevsel olarak benzerlik taşımasıdır. Bununla birlikte *zarf-fiil eki +bil- yardımcı fiili* yapısı başka Türk yazı dillerinde de bulunur. Örneğin Kazak ve Tatar Türkçelerinde *-A bil-* yapısı mevcuttur. Ancak bu yapı “bir şeyi yapmayı bilmek” işleviyle sadece zihinsel yeterlilik bildirmek için kullanılır (Arat, 1951, s. 104; Abish, 2014, s. 146-147; Rentzsch, 2015, s. 92; Kazanlar Ürkmez, 2019, s. 137-138). Dolayısıyla Kazak ve Tatar Türkçelerindeki *-A bil-*; Türkiye, Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde olduğu gibi yeterlilik yanında izin ve tahmine dayalı olasılık bildirmez. Özbek Türkçesinde de *-ä/-y bil-* yapısı bulunmasına karşın yazı dilinde kullanımı seyrek (Tulum, 1997, s. 62; Coşkun, 2000, s. 178). Benzer şekilde *-mAII* Tatar Türkçesinin ağızlarında kullanılmasına rağmen yazı dilinde nadiren kullanılır (Yusupov, 2014, s. 16-18).

Türkiye, Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde kullanılan *zarf-fiil eki +bil- yardımcı fiili* yapısı ve *-mAII* kiplik belirteci yüzeydeki biçimsel benzerliğe rağmen bazı dikkat çekici farklar sergiler. Bunlardan en bilineni, Türkiye Türkçesinde *-(y)Abil-* kiplik belirtecinin olumsuzlanmasında ortaya çıkan eskicil *-(y)AmA-* şeklidir. Bununla birlikte Türkiye Türkçesinde yazı diline yerleşmemiş olan fakat bazı yazarlarca kullanılan *-(y)Abileme- [- (y)A bile u-mA-]* şekli de mevcuttur (Korkmaz, 2014, s. 713; Doğan, 2024, s. 96). Bu şekil için *yapabilemez, gidebilemez* gibi kullanımlar örnek olarak verilebilir. Doğan (2024, s. 96), bu tür kullanımların Türkiye Türkçesinde özellikle internet dilinde yaygınlaştığına dikkat çekmektedir. Türkiye Türkçesinde görülen diğer bir çekim, *-(y)AmAyAbil-* şeklidir. *-(y)AmAyAbil-*, genellikle kişinin kendi yetersizliğinden veya dış şartların imkân vermemesinden dolayı fiilin ifade ettiği eylemin gerçekleşmeme ihtimalini bildirir. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde *-mAyA bilmə-*, Türkmen Türkçesinde *-mAn bilme-* şeklinde çift olumsuzlamalar mevcuttur. Bu yapılar, “olmaması imkânsız” manasında kullanılıyor gözükmemektedir. Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerindeki bu yapılar, bilindiği kadarıyla henüz incelenmemiştir. Olumsuzlamalar, işlevsel olarak da önemlidir. Örneğin Türkiye Türkçesinde *-(y)Abil-* yeterlilik işleviyle de kullanılabilirken *-mAyAbil-*, yeterlilikten ziyade izin, ihtimal veya seçim (ihtiyar) bildirmektedir (Korkmaz, 1959, s. 108; Kara, 2011, s. 1433-1434). Benzer durum, Azerbaycan Türkçesi *-mAyA bil-* ve Türkmen Türkçesi *-mAn bil-* yapılarında da görülmektedir. Üç Türk yazı dili arasında olumsuzlama bakımından bazı farklılıklar, *-mAII* kiplik belirtecinde de mevcuttur. Türkiye Türkçesinde *-mAII* kiplik belirteci, *-mAmAII* biçiminde

tek şekilde olumsuzlanabilirken Azerbaycan Türkçesinde *-mAmAll* yanında *-mAll deyil* de görülür. Türkmen Türkçesinde ise *-mAll däl* kullanımı bulunur. Bununla birlikte *-mAll*, Azerbaycan Türkçesinde *ol-*, Türkmen Türkçesinde *bol-* yardımcı fiili ile kullanılabilir. Dolayısıyla Azerbaycan Türkçesinde *-mAll olma-* ve Türkmen Türkçesinde *-mAll bolma-* şeklinde olumsuzlamalar da mevcuttur.

Makalede Palmer'ı (1995, 2001) takip ederek *zarf-fiil eki + bil- yardımcı fiil* yapısının yeterlilik işlevi dışarıda bırakılarak tahmine dayalı olasılık ve izin bildiren işlevi ve *-mAll* kiplik belirtecinin çıkarım ve gereklilik bildiren işlevleri kiplik mantığı temelinde olasılık ve gereklilik bakımından incelenmiştir.³

Bilgi ve Yükümlülük Kipliği

Dil bilimsel kiplik sınıflandırmalarının tamamında bilgi kipliği yer alır (Erguvanlı Taylan, 2018, s. 4). Bu kiplik türü, konuşurun önermenin olgusal durumu hakkındaki yargısıyla ilgilidir (Palmer, 2001, s. 24). Konuşur, önermenin doğruluğu hakkında mümkün, imkânsız, kesin, düşük ihtimal gibi farklı yargılarda bulunabilir (Rentzsch, 2013, s. 154). Aşağıdaki cümlelerde kiplik belirteçleri farklı derecelerde bilgi kipliği işaretler. Genel olarak *olabilir*, *olacak* 'a göre daha düşük bir ihtimal bildirir; *olmalı* ise her ikisine göre de kesinliğe yaklaşan yüksek bir ihtimal bildirmektedir.

“Okul kitaplarını da karıştırmalı. Arasına saklamış *olabilir*.” (Atay, 2000, s. 343)

“Yok canım! Turgut, istihzaya başkalarında tahammül edemez. Dişine göre bir şey aramış *olacak*.” (Atay, 2000, s. 85)

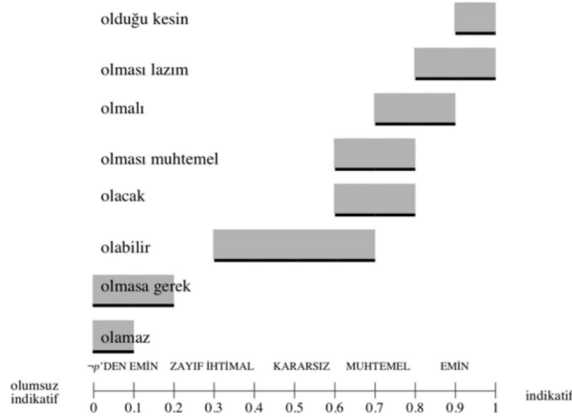
“Hikâyenin sonunu anlatmadın. Kumandan buralara kadar zahmet ettiğine göre, bir niyeti *olmalı*.” (Atay, 2000, s. 270)

Bununla birlikte bilgi kipliği belirteçlerinin değerleri çizgisel olduğu için farklı kiplik belirteçlerinin anlamları birbirlerinin sınırlarına girebilir (Rentzsch, 2013, s. 155). Şekil 1'de Rentzsch (2013, s. 156) tarafından oluşturulan Türkiye Türkçesinin bilgi kipliği skalasında bu durum görülmektedir:

³ Türkiye Türkçesi üzerine yapılan kiplik çalışmaları için bk. Hirik, 2019; Göksel ve Kerslake, 2004, s. 294-321. Türkçeyle ilgili kiplik çalışmalarının kaynakçası için bk. Kerimoğlu, 2021, s. 155-163.

Şekil 1

Türkiye Türkçesinin Bilgi Kipliği Skalası

Yükümlülük kipliği, belirli bir otorite tarafından eylemin yapılmasına izin verildiğini veya eylemin yerine getirilmesinin gerekli olduğunu belirten kiplik türüdür. Bu kiplik türü; yasalar, kurallar gibi sosyal normlardan kaynaklanabilse de eylemin yapılmasına izin veren veya eylemin yerine getirilmesini gerekli gören otorite çoğunlukla konuşurdur (Palmer, 2001, s. 9-10). Yükümlülük kipliği genellikle izin ve gereklilik üzerinden incelenir. *-(y)Abil-* ve *-mAlI* Türkiye Türkçesinde yükümlülük kipliği bağlamında da ele alınabilir. Aşağıdaki ilk cümlede *-(y)Abil-* izin bildirir. İkinci cümledeki *-mAlI* ise gereklilik bildirmektedir.

“Öyleyse gazeteci Bey, o gazetelere haber vermeyi derhal kesecek, bir daha da hiçbir yere tek satır yazmayacaksınız. Eğer duyarsam... Şimdi *gidebilirsin*. Eğer bir daha duyarsam...” (Kemal, 2008, s. 358.)

“Çekilmeye karar verince düşmanla arayı iyice *açmalısın*. Orduyu yeniden toparlamak için zaman kazanalım.” (Özakman, 2005, s. 189)

Van der Auwera ve Plungian’a (1998, s. 81) göre bilgi kipliği, konuşurun yargısıyla ilgilidir. Konuşur, önerme hakkındaki yargısını kesin olmayan (uncertain) veya muhtemel olarak ifade edebilir (Van der Auwera ve Plungian, 1998, s. 81). Yazarlar, konuşurun önermenin doğruluğunu mümkün olarak betimlemesini bilgi bakımından olasılık (epistemic possibility), nispeten kesin veya muhtemel olarak betimlemesini bilgi bakımından gereklilik (epistemic necessity) olarak sınıflandırmaktadır (Van der Auwera ve Plungian, 1998, s. 81). Dolayısıyla onların terminolojisiyle yukarıda *olabilir* geçen cümle bilgi bakımından olasılık, *olmalı* geçen cümle ise bilgi bakımından gereklilik olarak değerlendirilir. Yükümlülük kipliğini,

konusurun veya sosyal/ahlaki normların, katılımcının⁴ eylemi gerçekleştirmesine izin vermesi veya eylemi gerçekleştirmesini zorunlu kılması olarak ele alırlar (Van der Auwera ve Plungian, 1998, s. 81). İzni, yükümlülük bakımından olasılık (deontic possibility), zorunluluğu ise yükümlülük bakımından gereklilik (deontic necessity) olarak adlandırırlar (Van der Auwera ve Plungian, 1998, s. 81). Dolayısıyla onların terminolojisiyle *gidebilirsın* geçen yukarıdaki cümle yükümlülük bakımından olasılık, *açmalısın* geçen cümle yükümlülük bakımından gereklilik olarak değerlendirilir. Olasılık ve gereklilik temelinde belirledikleri diğer bir alan olan katılımcı-dışı kiplik (participant-external modality) terimini, eylemi mümkün veya gerekli kılan katılımcı-dışı koşulları ifade etmek için kullanırlar (Van der Auwera ve Plungian, 1998, s. 80). Katılımcı-dışı kipliği, katılımcı-dışı olasılık (participant-external possibility) ve katılımcı-dışı gereklilik olarak sınıflandırırırlar (Van der Auwera ve Plungian, 1998, s. 80-81). Van der Auwera ve Plungian (1998, s. 81) yükümlülük kipliğini, katılımcı-dışı kipliğin bir alt anlamı (hyponym) olarak ele aldıklarını belirtse de katılımcı-dışı kiplik terimini genellikle otoriteden kaynaklanmayan dış şartlar için kullanırlar. Örneğin aşağıdaki cümle katılımcı-dışı olasılık olarak yorumlanabilir:

“Fakülteden çıkmak için C kapısı *kullanılabilir*.”

Fakülteden çıkmak için birden fazla çıkış olduğunda söylenen yukarıdaki cümlede *-(y)Abil-*, fakülteden çıkmaya imkân sağlayan otorite harici seçeneklerden birini belirtir. Bu cümlede eylemin yerine getirilmesine müsaade eden bir otorite olmadığı için katılımcı-dışı olasılık olarak değerlendirilir.

Aşağıdaki cümle, katılımcı-dışı gereklilik olarak yorumlanabilir:

“Ankara’ya gitmek için X firmasının otobüsüne *binilmeli*.”

Ankara’ya gitmek için X firması adında tek bir otobüs firması olduğu durumda söylenen yukarıdaki cümle, katılımcı-dışı gereklilik olarak değerlendirilir. Bu cümlede katılımcının eylemi gerçekleştirmesini zorunlu kılan konuşur vb. bir otorite yoktur. Sadece X firması Ankara’ya gidecekler için tek seçenektir.

Birçok durumda kiplik belirtecinin hangi işlevde kullanıldığı bağlam olmadan açıkça seçilemez. Örneğin “Ahmet eve gidebilir.” gibi bir cümlede *-(y)Abil-* genellikle üç şekilde anlaşılır.

1. “Ahmet’in eve gitme yeterliliği vardır.” = Yeterlilik

⁴ “Katılımcı (participant); özellikle kılıcı (agent), etkilenen (patient), alıcı (recipient) veya deneyimleyici (experiencer) olarak cümlede ifade edilen duruma katılan varlığı temsil eden anlamsal roldür.” (Trask, 1992, s. 200).

2. “Ahmet’e eve gitmek için izin verilmiştir.” = İzin (yükümlülük kipliği)
3. “Ahmet’in eve gitmesi ihtimal dâhilindedir/mümkündür.” = Tahmine dayalı olasılık (bilgi kipliği)

Benzer şekilde *-mAll*⁵ “Ahmet saat 08:30’da işte olmalı.” cümlesinde çoğunlukla iki şekilde anlaşılır:

1. “Ahmet’in 08:30’da işte olması zorunluluktur.” = Gereklilik (yükümlülük kipliği)
2. “Bildiklerime göre Ahmet’in 08:30’da işte olması gerekir.” = Çıkarım (bilgi kipliği)

Birçok dilde aynı kiplik belirteci; yeterlilik, izin, tahmine dayalı olasılık işaretleyebilir. Genel kanı yeterlilik işlevinin asıl olduğu, kiplik belirtecinin diğer işlevlerinin art zamanlı gelişmeler neticesinde sonradan ortaya çıktığı yönündedir. Benzer şekilde, gereklik ve çıkarım işaretleyen kiplik belirtecinin, gereklik işaretleme işlevi daha temeldir. Çıkarım bildirme işlevi daha sonra gelişmiştir.⁶

Bilgi ve Yükümlülük Kipliği Bakımından Olasılık, Gereklik ve Olumsuzlama

Palmer (1995, s. 454), çalışmasında terminolojik olarak “kiplik (modality)” ve “önerme (proposition)” terimlerini anlam (meaning) için “kiplik belirteci (modal)” ve “esas fiil (full verb)” terimlerini ise biçimsel ve dil bilgisel öğeler için kullanmıştır.⁷ Kiplik belirtecinin kiplik ile esas fiilin de önerme ile birebir karşılıklı olduğu durumlarda beklenen kiplik belirtecinin kipliği, esas fiilin ise önermeyi olumsuzlamasıdır. Olumsuzlama bakımından bunlar arasındaki bir tutarsızlık, düzensizlik olarak kabul edilir (Palmer, 1995, s. 454). Palmer (2001, s. 89); tahmine dayalı olasılık ve çıkarım ile izin ve gerekliği, kiplik mantığının temel kavramları olan olasılık ve gereklik açısından yorumlamaktadır. Kiplik mantığı esasen “gerekli olarak” ve “mümkün olarak” geçen ifadelerdeki akıl yürütmeleri araştırır (Garson, 2013, s. 1). Bununla birlikte gereklik ve imkân, felsefi açıdan önemli diğer birçok kavramla (yükümlülük, zaman, inanç vb.) ya-

⁵ Türkiye Türkçesindeki *-mAll* kiplik belirtecinin işlevlerinin ayrıntıları için bk. Corcu, 2005.

⁶ Ayrıntılar için bk. Bybee vd., 1994, s. 176-242.; van der Auwera ve Plungian, 1998.

⁷ Palmer (1995, s. 454), buradaki “modal” ve “full verb” terimlerini biçimsel ve dil bilgisel unsurları kapsayacak şekilde geniş anlamda kullanır: “The terms ‘modal’ and ‘full verb’ will be used for the formal, grammatical elements...” Dolayısıyla İngilizcedeki modal fiiller (modal verbs) ile sınırlı değildir. Bu çalışmada bunun yerine kiplik belirteci (modality marker) terimi benimsenmiştir.

kınlık taşımaktadır (Garson, 2013, s. 1-2). Bundan dolayı kiplik mantığı terimi benzer kurallara sahip daha geniş bir mantık ailesini kapsayacak şekilde geniş anlamda da kullanılmaktadır (Garson, 2013, s. 1). Kiplik mantığı geniş anlamıyla mantık, sosyal normlar vb. bazı kısıtlamalar getirildiğinde şeylerin nasıl olabileceği veya olması gerektiği hakkındaki iddiaları araştırır (Carey, 2021). Bundan dolayı Palmer’a (2001, s. 89) göre bilgi kipliği işaretleyen tahmine dayalı olasılık ve çıkarım kiplik belirteçleri sırasıyla bilgisel bakımdan mümkün (epistemically possible) ve bilgisel bakımdan gerekli (epistemically necessary) olarak yorumlanabilir. Benzer şekilde yükümlülük kipliği işaretleyen izin ve gereklilik kiplik belirteçleri sırasıyla yükümlülük bakımından mümkün (deontically possible) ve yükümlülük bakımından gerekli (deontically necessary) şeklinde ele alınabilir (2001, s. 89). Palmer (1995, 2001), bu kavramları Tablo 1’de gösterildiği gibi üçlü şekilde ele alır:

Tablo 1

Bilgi ve Yükümlülük Kipliği Bakımından Olasılık, Gereklilik ve Olumsuzlama

Bilgi kipliği bakımından olasılık ⁸	Yükümlülük kipliği bakımından olasılık
Mümkün	Mümkün
Olumsuz mümkün	Olumsuz mümkün
Mümkün değil	Mümkün değil
Bilgi kipliği bakımından gereklilik ⁹	Yükümlülük kipliği bakımından gereklilik
Gerekli	Gerekli
Olumsuz gerekli	Olumsuz gerekli
Gerekli değil	Gerekli değil

Tablo 1’de “mümkün”, “olumsuz mümkün”, “gerekli” gibi kavramlar kipliğin anlamsal yönünü belirtir. Bu anlamlar dilde dil bilgisel araçlarla kodlanır. Palmer (2001, s. 92), incelemiş olduğu otuzdan fazla dilde yukarıdaki tabloda verilen kavramları kiplik belirteçleri ile tamamen düzenli bir şekilde işaretleyen bir dil bulunmadığını belirtmektedir. İncelemiş olduğu diller arasında Türk yazı dilleri yer almamaktadır. Palmer (2001, s. 93), en çok görülen düzensizlikleri aşağıdaki gibi sınıflandırmıştır:

⁸ “Olasılık” terimi; “mümkün”, “olumsuz mümkün” ve “mümkün değil”i kapsayan üst anlam olarak kullanılmıştır.

⁹ “Gereklilik” terimi; “gerekli”, olumsuz gerekli” ve “gerekli değil”i kapsayan üst anlam olarak kullanılmıştır.

1. Farklı fiil kullanımı
2. Mantıksal ikame
3. Olumsuzluk işaretleyicisinin konumlandırılması (“yanlış yerleştirilmesi”)

Yukarıdaki maddelerin daha iyi anlaşılabilmesi için Palmer’ın (1995, 2001) İngilizcedeki *can*, *may*, *must* gibi modal fiilleri kullanarak bunları bilgi ve yükümlülük kipliği bakımından incelediği örneklerle bakmak uygun olabilir.

Bilgi Kipliği Bakımından Olasılık

Mümkün: Mary *may* be at school.

Olumsuz mümkün: Mary *may not* be at school.

Mümkün değil: Mary *can't* be at school.

Bilgi kipliği bakımından olasılıkta “mümkün”, “olumsuz mümkün” için aynı modal fiil (*may*) kullanılabilirken “mümkün değil” için farklı bir modal fiil (*can*) kullanılması gerekmektedir. Dolayısıyla İngilizcede bilgi kipliği bakımından olasılıkta kiplik (anlam) ve kiplik belirteci arasında üçlü bir düzen yoktur. 1. maddede bahsedilen farklı fiil kullanımı, bu durum ile alakalıdır. Palmer (2001, s. 90), *may not* ve *can not* arasındaki olumsuzluk farkını *may not* ile önermenin, *can not* ile kipliğin olumsuzlandığını belirterek açıklar. Dolayısıyla ona göre “olumsuz mümkün” ve “mümkün değil” ifade eden yukarıdaki cümleler aşağıdaki şekilde yorumlanabilir:

“It is possible that Mary is not at school.” (‘may not’, proposition negated)

“It is not possible that Mary is at school.” (‘can’t’, modality negated) (Palmer, 2001, s. 90)

Bilgi Kipliği Bakımından Gereklilik

Gerekli: John *must* be in his office.

Olumsuz gerekli: John *can't* be in his office.

Gerekli değil: John *may not* be in his office.

İngilizcede bilgi kipliği bakımından gereklilikte de üçlü bir düzen bulunmamaktadır. “Olumsuz gerekli” ve “gerekli değil” için *must* modal fiili kullanılmaz. Bunun yerine “olumsuz gerekli” ve “gerekli değil” için mantıksal ikameye başvurulur. Dolayısıyla “olumsuz gerekli” için bilgi kipliği bakımından olasılıkta “mümkün değil” işaretleyen *can't* kullanılmaktadır. Aynı şekilde “gerekli değil” için bilgi kipliği bakımından olasılıkta “olumsuz mümkün” işaretleyen *may not* kullanılmaktadır. Bu durum, olasılık ve

gereklilik arasındaki mantıksal ilişki ile alakalıdır; “mümkün değil”in eş değeri mantıksal olarak “olumsuz gerekli”dir. “Gerekli değil”in eş değeri ise “olumsuz mümkün”dür (Palmer, 2001, s. 91-92).¹⁰ 2. maddede bahsedilen “mantıksal ikame” bu durumla alakalıdır. “Olumsuz gerekli” için *can’t* ve “gerekli değil” için *may not* yapılarının mantıksal ikame olarak kullanılması, İngilizcede bilgi kipliği bağlamında olasılığın gerekliliğe göre daha temel olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Lyons, 1977, s. 802; Palmer, 2001, s. 91).

Yükümlülük Kipliği Bakımından Olasılık

Mümkün: Mary *may/can* come tomorrow.

Olumsuz mümkün: Mary *needn’t* come tomorrow.

Mümkün değil: Mary *may not/can’t* come tomorrow.

Görüldüğü üzere yükümlülük kipliği bakımından olasılıkta “mümkün” ve “mümkün değil” için hem *may* hem de *can* modal filleri kullanılabilir. Ancak “olumsuz mümkün” için bilgi kipliği bakımından olasılıkta bulunmayan farklı bir modal fiil (*need*) kullanılmaktadır.

Yükümlülük Kipliği Bakımından Gereklilik

Gerekli: Mary *must* come tomorrow.

Olumsuz gerekli: Mary *mustn’t* come tomorrow.

Gerekli değil: Mary *needn’t* come tomorrow.

Yükümlülük kipliği bağlamında “gerekli” ve “olumsuz gerekli” için sırasıyla *must* ve *mustn’t* kullanılmaktadır. Dolayısıyla yükümlülük kipliği bakımından gereklilik, bilgi kipliği bakımından gerekliliğe göre daha düzenlidir. Fakat düzen tam değildir. Çünkü “gerekli değil” için *needn’t* kullanılmaktadır. Bu yapı, yükümlülük bakımından olasılıkta “olumsuz mümkün” için de kullanılmakta idi. *Need*, esas olarak gereklilik ile ilişkilidir. Bundan dolayı “gerekli değil” işaretleyen *needn’t* yapısının “olumsuz mümkün” için kullanılması mantıksal ikamedir. *Needn’t* yapısının mantıksal ikame ile “olumsuz mümkün” için kullanılması, yükümlülük kipliği bağlamında daha temel olanın gereklilik olduğu şeklinde yorumlanabilir (Palmer, 2001, s. 91).

Palmer (2001, s. 91) haklı olarak şu soruyu sorar: *May not* ve *can’t* ile *mustn’t* ve *needn’t* neden farklı yorumlara sahiptir? Biçimsel olarak hem *may not* ve *can’t* hem de *mustn’t* ve *needn’t* modal fiillerin (*may*, *can*, *must*, *need*) olumsuz biçimleridir. Bundan dolayı *may not* ve *can’t*

¹⁰ Mantıksal ikame konusu, “Türkiye Türkçesinde Bilgi ve Yükümlülük Kipliği Bakımından Olasılık, Gereklilik ve Olumsuzlama” başlığı altında Türkiye Türkçesi üzerinden ayrıntılandırılacaktır.

“mümkün değil” ve *mustn’t* ve *needn’t* ise “gerekli değil” şeklinde yorumlanması gerekirdi. Ona göre bu durum, kavramsal yorum ile dil bilgisi (gramer) arasında bire bir ilişki olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla olumsuzluk işaretleyicilerinden biri “yanlış yerde” görünmektedir (Palmer, 2001, s. 91-92). 3. maddede bahsedilen “olumsuzluk işaretleyicisinin konumlandırılması” bu durum ile ilgilidir.

Türkiye Türkçesinde Bilgi ve Yükümlülük Kipliği Bakımından Olasılık, Gereklilik ve Olumsuzlama

Türkiye Türkçesinde tahmine dayalı olasılık ve izin için *-(y)A* zarf-fiil eki +*bil* yardımcı fiilinden oluşan *-(y)Abil-* kullanılmaktadır. *-(y)Abil-* kiplik belirteci Türkiye Türkçesinde tek şekilde olumsuzlanabilir: *-mAyAbil-*. İmkânsızlığı ve iznin yokluğunu (yasağı) bildirmek için *-(y)X* zarf-fiil eki + *u-* “muktedir olmak, gücü yetmek” + olumsuzluk işlevinde kullanılan fiilden fiil yapma ekinin (*-mA*) kaynaşmasıyla oluşan *-(y)AmA-* kullanılmaktadır. *-(y)Abil-*, genellikle *-(X)r* geniş zaman eki ile çekimlendiğinde söz konusu işlevler için kullanılmaktadır (Erguvanlı Taylan, 2018, s. 10). Geniş zamanın olumsuzu teklik ve çokluk birinci şahıslarda *-mA* ile; teklik ve çokluk ikinci, üçüncü şahıslarda *-mAz* ile kurulur (Ergin, 2009, s. 294-295). Dolayısıyla *-(y)AmA-* kiplik belirtecindeki *-mA* teklik birinci şahıs [*-(y)AmAm*] ve çokluk birinci şahısta [*-(y)AmAyIz*] aynı zamanda geniş zamanın olumsuzunu da işaretler. Teklik ve çokluk ikinci, üçüncü şahıslarda ise *-(y)AmAz+şahıs eki* kullanılır. Türkiye Türkçesinde çıkarım ve gereklilik için *-mAll* kiplik belirteci kullanılmaktadır. *-mAll*, Eski Anadolu Türkçesinde sıfat-fiil eki olarak kullanılmaya başlanmış, yüklem konumunda gereklilik işleviyle kullanılması daha sonraki yüzyıllarda gerçekleşmiştir (Özkan, 2000, s. 151). Bugünkü Türkiye Türkçesinde gereklilik bildirecek şekilde sıfat-fiil eki olarak kullanılmaz. Bu kiplik belirtecinin olumsuzlanması tek şekilde yapılır: *-mAmAll*. Aşağıda söz konusu kiplik belirteçler kiplik mantığı temelinde olasılık, gereklilik ve olumsuzlama bakımından incelenecektir.

Bilgi Kipliği Bakımından Olasılık

Mümkün: Ali evde *olabilir*.

Olumsuz mümkün: Ali evde *olmayabilir*.

Mümkün değil: Ali evde *olamaz*.

Türkiye Türkçesinde bilgi kipliği bağlamında “mümkün”, “olumsuz mümkün” ve “mümkün değil” ifade eden yukarıdaki cümleler sırasıyla aşağıdaki şekilde yorumlanabilir:

Ali’nin evde olması mümkündür.

Ali’nin evde olmaması mümkündür.

Ali'nin evde olması mümkün değildir.

Dolayısıyla Palmer'ın terminolojisiyle, “olumsuz mümkün”ü ifade eden cümlede önerme, “mümkün değil” ifade eden cümlede kiplik (mümkün anlamı) olumsuzlanmıştır. İngilizcede bilgi kipliği bakımından olasılıkta önermenin ve kipliğin olumsuzlanması sırasıyla *may not* ve *can not* şeklinde yapılırken Türkiye Türkçesinde önermenin olumsuzlanması için olumsuzluk işlevinde kullanılan fiilden fiil yapma ekinin yeri değiştirilir: *-mAyAbil-*. Olumsuzluk işaretleyicisinin yerinin değiştirilerek kiplik anlamın belirtilmesi De Haan (2013, s. 83) tarafından olumsuzlama yerleştirme stratejisi (negation placement strategy) olarak adlandırılmıştır. Bu stratejide olumsuzlamanın kapsamı olumsuzluk işaretleyicisinin konumuyla belirtilir. Kipliğin olumsuzlanması için Türkiye Türkçesinde İngilizce ile benzer biçimde farklı kiplik belirteci kullanılır: *-(y)AmA-*.

Buna karşın hem önermenin hem de kipliğin olumsuzlandığı aşağıdaki cümle, *-(y)Abil-* veya *-(y)AmA-* ile ifade edilemez:

Ali'nin evde olmaması mümkün değildir.

Bununla birlikte hem önermenin hem de kipliğin olumsuzlanması, “Azerbaycan Türkçesi *-mAyA bilme-* ve Türkmen Türkçesi *-mAn bilme-* Yapıları” başlığı altında görüleceği üzere Azerbaycan Türkçesi *-mAyA bil-mə-* Türkmen Türkçesinde *-mAn bilme-* yapıları ile ifade edilebilir.

İngilizcede bilgi kipliği bağlamında “olumsuz mümkün” için fiziksel yeterlilikten gelişen *may*, “mümkün değil” için zihinsel yeterlilikten gelişen *can* modal fiili kullanılır (Bybee vd., 1994, s. 182-183). Türkiye Türkçesinde ise durum tam tersidir. Türkiye Türkçesinde “olumsuz mümkün” için zihinsel yeterlilikten gelişen *-(y)Abil-*, “mümkün değil” için ise fiziksel yeterlilikten gelişen *-(y)AmA-* kullanılmaktadır.¹¹

Bilgi Kipliği Bakımından Gereklilik

Gerekli: Ali evde *olmalı*.

Olumsuz gerekli: Ali evde *olamaz*.

Gerekli değil: Ali evde *olmayabilir*.

Türkiye Türkçesinde bilgi kipliği bağlamında “gerekli” için genellikle *ol-* fiiline gelen *-mAll* kiplik belirteci kullanılır. Bununla birlikte “olumsuz gerekli” için *olmamalı* çoğunlukla kullanılmaz. Bunun sebebi, olumsuz çekimde *-mAll* kiplik belirtecinin yükümlülük bakımından gereklilik işlevini daha çok koruma eğiliminde olmasıdır.¹² Bu durum, İngilizcede

¹¹ *-(y)Abil-* kiplik belirtecinin gelişimi hakkında bk. Rentzsch, 2015, s. 277.

¹² Ayrıca olumsuz çekimlerde, *-(y)AmA-*'da olduğu gibi eskicil biçimler daha fazla saklanabilir.

de benzerdir (Traugott, 1989, s. 52). *Ol-* fiili dışındaki diğer fiillere *-mAll* kiplik belirteci getirildiğinde de genellikle yükümlülük bakımından gereklilik anlamı ortaya çıkar. Benzer şekilde “gerekli değil” anlamı için *-mAll* + *olumsuzluk işaretleyicisi* şeklinde ayrı bir yapı yoktur. Bundan dolayı “olumsuz gerekli” ve “gerekli değil” için mantıksal ikameye başvurulur. Belirtildiği üzere kiplik mantığı bazı kısıtlamalar getirildiğinde şeylerin nasıl olabileceği veya olması gerektiği ile ilgilenir. Ayrıca olasılık ve gereklilik birbiri üzerinden tanımlanabilir. Bu iki kavram arasında aşağıda gösterilen mantıksal ilişkiler vardır:

“olması mümkün” = “olmaması gerekli değil”

“olmaması mümkün” = “olması gerekli değil”

“olması mümkün değil” = “olmaması gerekli”

“olmaması mümkün değil” = “olması gerekli”¹³

Bu temel mantıksal eşitlikler bilgi kipliği bağlamında değerlendirildiğinde bir önermenin “doğru olmasının mümkün olmaması”, o önermenin “doğru olmamasının gerekli” olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bundan dolayı aşağıdaki iki cümle, kiplik mantığı bakımından birbirine eşittir:

“Ali’nin evde olması mümkün değildir.” (mümkün değil)

“Ali’nin evde olmaması gereklidir.” (olumsuz gerekli)

“mümkün değil = olumsuz gerekli”

Dolayısıyla Türkiye Türkçesinde bilgi kipliği bağlamında “olumsuz gerekli” için *-mAmAll* kullanılmadığından “mümkün değil” işaretleyen *-(y)AmA-* mantıksal ikame yoluyla “olumsuz gerekli” yerine kullanılır.

Benzer şekilde bilgi kipliği bağlamında bir önermenin “doğru olması gerekli değil” ise o önermenin “doğru olmaması mümkün”dür:

“Ali’nin evde olmaması mümkündür.” (olumsuz mümkün)

“Ali’nin evde olması gerekli değildir.” (gerekli değil)

“olumsuz mümkün = gerekli değil”

Bundan dolayı Türkiye Türkçesinde “gerekli değil” için *-mAll* + *olumsuzluk işaretleyici* şeklinde ayrı bir yapı olmadığı için “olumsuz mümkün” işaretleyebilen *-mAyAbil-* mantıksal ikame yoluyla “gerekli değil” için de kullanılır.

Yükümlülük Kipliği Bakımından Olasılık

Mümkün: Ali yarın okula *gelebilir*.

Olumsuz mümkün: Ali yarın okula *gelmeyebilir*.

¹³ Bu eşitlikler temel olarak kiplik mantığındaki eşitliklere dayanır. bk. Girle, 2000, s. 3-4.

Mümkün değil: Ali yarın okula *gelemez*.

Görüldüğü gibi Türkiye Türkçesinde yükümlülük kipliği bakımından olasılıkta üçlü düzen yoktur. Ayrıca bilgi kipliği bakımından olasılıkta bulunan aynı kiplik belirteçler kullanılır. Yükümlülük bakımından değerlendirildiğinde yukarıdaki cümleler aşağıdaki gibi yorumlanabilir:

“Ali’nin yarın okula gelmesine izin var.” (mümkün)

“Ali’nin yarın okula gelmemesine izin var.” (olumsuz mümkün)

“Ali’nin yarın okula gelmesine izin yok.” (mümkün değil)

Dolayısıyla Türkiye Türkçesinde yükümlülük kipliği bağlamında “olumsuz mümkün” işaretleyicisi *-mAyAbil-* ile eylem olumsuzlanırken “mümkün değil” işaretleyicisi *-(y)AmA-* ile kiplik (izin anlamı) olumsuzlanmıştır.

Yükümlülük Kipliği Bakımından Gereklilik

Gerekli: Ali yarın okula *gelmeli*.

Olumsuz gerekli: Ali yarın okula *gelmemeli*.

Gerekli değil: Ali yarın okula *gelmeyebilir*.

Türkiye Türkçesinde yükümlülük kipliği bakımından gereklilikte ikili bir düzen vardır. Dolayısıyla bilgi kipliği bakımından gerekliliğe göre daha düzenlidir. Bu durum *-mAII* kiplik belirtecinin esas işlevinin yükümlülük bakımından gereklilik olması ile alakalıdır. Bilgi kipliği bakımından gereklilik işlevi kısıtlı bağlamlarda sonradan ortaya çıkmıştır. Ancak yükümlülük kipliği bakımından gereklilikte üçlü bir düzen yoktur. Kiplik ve kiplik belirteci arasında üçlü bir düzen olması için kiplik belirteci ve olumsuzluk işaretleyicisinin aşağıdaki şekilde kullanılması gerekirdi:

Gerekli: *-mAII*

Olumsuz gerekli: *-mAmAII*

Gerekli değil: **-mAII + olumsuzluk işaretleyicisi*

Eylemin yerine getirilme gerekliliği *-mAII* ile, eylemin yerine getirilmeme gerekliliği *-mAmAII* ile ifade edilebilmektedir. Fakat eylemin yerine getirilme gerekliliğinin olmaması için “**-mAII + olumsuzluk işaretleyicisi*” şeklinde bir yapı yoktur.¹⁴ Dolayısıyla üçlü sistemde eksik kalan “gerekli değil”in yeri *-mAyAbil-* ile doldurulur. Bu durum eylemin yerine getirilme zorunluluğunun olmamasının (1. cümle) eylemin yerine getirilmemesine izin verilmesi (2. cümle) şeklinde yorumlanabilmesi ile açıklanabilir:

1. Ali’nin yarın işe gelme zorunluluğu yok = 2. Ali’nin yarın işe gelmemesine izin var.

¹⁴ Benzer bir düşüncüyü İngilizce üzerinden Palmer (1995, s. 454) da ileri sürer.

Sonuç olarak Türkiye Türkçesinde bilgi ve yükümlülük kipliği bakımından olasılık, gereklik ve olumsuzlamada Tablo 2’de gösterilen durum ortaya çıkmaktadır. Tabloda mantıksal ikameler köşeli parantez ile gösterilmiştir. Mantıksal ikame, kiplik belirtecinin olumsuzlandığı durumda ortaya çıkan anlamsal boşluğun giderilmesi için ilgili kiplik belirtecinin mantıksal eş değerinin kullanılarak anlamsal boşluğun doldurulmasıdır (Palmer, 1995, s. 461-463).

Tablo 2

Türkiye Türkçesinde Bilgi ve Yükümlülük Kipliği Bakımından Olasılık, Gereklik ve Olumsuzlama

Bilgi kipliği bakımından olasılık	Kiplik belirteci	Düzensizlik türü
Mümkün	-(y)Abil-	“Mümkün değil” için farklı kiplik belirtecinin kullanılması
Olumsuz mümkün	-mAyAbil-	
Mümkün değil	-(y)AmA-	
Bilgi kipliği bakımından gereklik	Kiplik belirteci	Düzensizlik türü
Gerekli	-mAll	“Olumsuz gerekli” ve “gerekli değil” için mantıksal ikame kullanımı
Olumsuz gerekli	[-(y)AmA-]	
Gerekli değil	[-mAyAbil-]	
Yükümlülük kipliği bakımından olasılık	Kiplik belirteci	Düzensizlik türü
Mümkün	-(y)Abil-	“Mümkün değil” için farklı kiplik belirtecinin kullanılması
Olumsuz mümkün	-mAyAbil-	
Mümkün değil	-(y)AmA-	
Yükümlülük kipliği bakımından gereklik	Kiplik belirteci	Düzensizlik türü
Gerekli	-mAll	“Gerekli değil” için mantıksal ikame kullanımı
Olumsuz gerekli	-mAmAll	
Gerekli değil	[-mAyAbil-]	

Azerbaycan Türkçesinde Bilgi ve Yükümlülük Kipliği Bakımından Olasılık, Gereklilik ve Olumsuzlama

Azerbaycan Türkçesinde tahmine dayalı olasılık ve izin için *-(y)A bil-* kullanılmaktadır.¹⁵ *-(y)A bil-* üç şekilde olumsuzlanabilir: 1. *-mAyA bil-* 2. *-(y)A bilmə-* 3. *-mAyA bilmə-*¹⁶. Türkiye Türkçesi ile benzer olarak *-(y)A bil-* kiplik belirtecinin bu işlevleri genellikle geniş zaman eki ile çekimlendiğinde ortaya çıkar. Geniş zaman olumlu çekimde Azerbaycan Türkçesinde *-(y)Ar* eki ile kurulur. Geniş zamanın olumsuzunda teklik ve çokluk birinci şahıslar için *-mAr*, teklik ve çokluk ikinci, üçüncü şahıslar için *-mAz* kullanılır (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007, s. 208). Çıkarım ve gereklik için Azerbaycan Türkçesinde *-mAll* kiplik belirteci kullanılmaktadır. *-mAll* kiplik belirteci, Türkiye Türkçesinin aksine Azerbaycan Türkçesinde sıfat-fiil olarak kullanılabilir ve *ol-* yardımcı fiilini alabilir. Yüklem konumunda *-mAll* kiplik belirteci üç şekilde olumsuzlanabilir: 1. *-mAmAll*. 2. *-mAll deyil* 3. *-mAll olma-*¹⁷. Aşağıda bu yapılar bilgi ve yükümlülük kipliği bağlamında olasılık, gereklik ve olumsuzlama bakımından değerlendirilecektir.

Bilgi Kipliği Bakımından Olasılık

Mümkün: “Biz bağa getdiyimiz müddətdə hər şey *ola bilər*.” (Anar, 2004a, s. 52)

Aktarım: Biz bağa gittiğimiz sırada her şey olabilir.

Olumsuz mümkün: “Digər tərəfdən, tale ilə həyat (mən buna çox inanıram) eyni şey deyil. Taleyində olan həyatında *olmaya bilər*.” (Kamal Abdulla, 2020, s. 414)

Aktarım: Diğer taraftan, kader ile hayat (ben buna çok inanıyorum) aynı şey değildir. Kaderinde olan, hayatında olmayabilir.

Mümkün değil: “Soruşdu ki, atan hardadır sənin? Dedim bilmirəm, atamla əlaqəmiz yoxdu. Dedi, yox, *ola bilməz*, heç *ola bilməz*, siz atanızın yerini bilməyəsınız?”¹⁸ (Anar, 2004a, s. 287)

¹⁵ Azerbaycan Türkçesi ağızlarında *-(y)AmA-* ile aynı kökten gelen *-(y)AmmA-* yapısı kullanılabilir. Ancak bu kullanım, yazı dilinde görülmez (Doğan, 2024, s. 94).

¹⁶ Bu yapıya “Azerbaycan Türkçesi *-mAyA bilme-* ve Türkmen Türkçesi *-mAn bilme-* Yapıları” başlığı altında değinilecektir.

¹⁷ *-mAll ol-* Türkiye Türkçesi ağızlarında veya standart Türkiye Türkçesinde *ağlamalı ol-* gibi birkaç kalıplaşmış yapıda kullanılabilir. Ancak genel olarak Türkiye Türkçesinde *-mAll ol-* kullanılmaz.

¹⁸ Standart Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde “bilməyəsınız” şeklindedir. Bire bir alıntı yapıldığı için metne müdahale edilmemiştir.

Aktarım: “Baban nerede senin?” diye sordu. Dedim bilmiyorum, babamla alakamız yok. Dedi yok, olamaz, hiç olamaz, siz babanızın yerini (nasıl) bilmezsiniz?

Görüldüğü gibi Azərbaycan Türkçesinde “mümkün” için *-(y)A bil-*, “olumsuz mümkün” için *-mAyA bil-*, “mümkün değil” için ise *-(y)A bilmə-* kullanılabilir. Dolayısıyla “olumsuz mümkün” için Azərbaycan Türkçesinde, Türkiye Türkçesindeki gibi farklı kiplik belirtici kullanılmaz. Sadece olumsuzluk işlevinde kullanılan fiilden fiil yapma ekinin (*-mA*) yeri değiştirilir. Bu durum, bilgi kipliği bakımından olasılıkta Azərbaycan Türkçesinde biçim ve anlam bakımından düzen olduğunu göstermektedir.

Bilgi Kipliği Bakımından Gereklilik

Gerekli: “Bu gün bazar ertəsidir, işləmir, evdə *olmalıdır*.” (Anar, 2003, s. 328)

Aktarım: Bugün pazartesi, çalışmıyor, evde olmalı.

Olumsuz gerekli: “...paytaxta gəlib Əmirin yanına getdim, bütün gördüklerimi danışdım. Əmir gözünü də qırpmadı: - *Ola bilməz*, - dedi. - amma yoxlarıq, - dedi, - mütləq yoxladarıq...” (Anar, 2005, s. 231-232)

Aktarım: Başkente gelip Emir’in yanına gittim, bütün gördüklerimi anlattım. Emir gözünü de qırpmadı: - Olamaz, dedi. -Ama kontrol ederiz, dedi, mutlaka kontrol ettiririz...

Gerekli değil: “Heç vaxt dostlarını sınağa çalışma. Çoxu sınaqdan *çıxmaya bilər*.” (Anar, 2004b, s. 601).

Aktarım: Hiçbir zaman dostlarını sınamaya çalışma. Çoğu, sınavdan geçmeyebilir.

Azərbaycan Türkçesinde de “olumsuz gerekli” ve “gerekli değil” yerine bilgi kipliği bakımından olasılıkta kullanılan yapılar mantıksal ikame olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla bilgi kipliği bakımından gereklikte düzen yoktur. Bunun sebebi, “Türkiye Türkçesinde Bilgi ve Yükümlülük Kipliği Bakımından Olasılık, Gereklilik ve Olumsuzlama” başlığı altında Türkiye Türkçesi üzerinden açıklanmıştı.

Yükümlülük Kipliği Bakımından Olasılık

Mümkün: “Konstitusiyanı və qanunları pozan birliklərin fəaliyyətinə yalnız məhkəmə qaydasında xitam *verilə bilər*.” (URL-1)

Aktarım: Anayasayı ve kanunları ihlal eden kuruluşların faaliyetine sadece mahkeme kararıyla son verilebilir.

Olumsuz mümkün: “Sadəcə, Türkiyə universitetlərində davamsızlıq haqqı deyilən bir şey var, yəni tələbə bir semestrə 4 həftə dərslə *gəlməyə bilər*.” (URL-2)

Aktarım: Sadece Türkiye üniversitelerinde devamsızlık hakkı denilen bir şey var, yani öğrenci bir dönemde 4 hafta derse gelmeyebilir.

Mümkün değil: “Heç kəs insan ləyaqətini alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz *qala bilməz*.”(URL-1)

Aktarım: Hiç kimse insan onurunu alçaltan muameleye veya cezaya maruz bırakılamaz.

Görüldüğü gibi Azərbaycan Türkçesinde yükümlülük kipliği bakımından olasılık, bilgi kipliği bakımından olasılıkta olduğu gibi düzenlidir. Ayrıca her ikisi için de aynı kiplik belirteçler kullanılmaktadır.

Yükümlülük Kipliği Bakımından Gereklilik

Gerekli: “Səfərxana *təşkil etməli* və səni də səfir sifəti ilə hökumətə *tanıtmalı*.”(Çəmənzəminli, 2005, s.134)

Aktarım: Elçilik teşkil etməli ve seni de elçi sıfatı ile hükümete tanıtmalı.

Olumsuz gerekli: “Əvvəla, imlasının qorunması Hüseyn Cavid üçün çox əhəmiyyətliyi və elə bu səbəbdən də o, bəzən əlyazmalarının sonunda bunu xüsusi xatırladırdı: İmlasına *toxunmamalı!*”(Hüseyn Cavid, 2005, s. 5)

Aktarım: Evvela, imlasının korunması Hüseyn Cavid için çok mühim idi ve bundan dolayı da o, bazen el yazmalarının sonunda bunu özellikle hatırlatırdı: “İmlasına dokunmamalı!”

Gerekli değil: “Məhkəmə Konvensiyanın pozulmadığını müəyyən edərsə, ərizəçi hər hansı bir əlavə xərc, o cümlədən cavabdeh Dövlətin çəkdiyi xərcləri *ödəməli olmur*.” (URL-3)

Aktarım: Mahkeme, sözleşmenin bozulmadığını (ihlal edilmediğini) tespit ederse başvuru, davalı devletin yaptığı giderler de dâhil olmak üzere herhangi bir ilave gider ödemek zorunda kalmaz.

Azərbaycan Türkçesinde yükümlülük kipliği bağlamında gereklilik, Türkiye Türkçesinden daha düzenli görünmektedir. Bunun sebebi, “gerekli değil” için *-mAll olma-* yapısının kullanılabilmesidir. Ancak düzen tam değildir. Çünkü *-mAll olma-* yapısının esas eş değeri *-mAll ol-* yapısıdır: “Getməli olmaz (gitmesi gerekmez)” = “Getməli olar (gitmesi gerekir)”. *-mAll* ve *-mAll ol-* arasındaki fark işlevsel olarak da önemlidir. *-mAll*, Türkiye Türkçesindeki gibi genel bir gereklilik belirtir. *-mAll ol-* yapısı ise, Türkmen Türkçesindeki *-mAll bol-* gibi, genellikle konuşurdan bağımsız sosyal normlardan veya fiziksel koşullardan kaynaklanan nesnel bir gerekliliği belirtmek için kullanılır. Bundan dolayı *-mAll olma-* yapısı “farklı yapı kullanımı” olarak ele alınabilir.

Azerbaycan Türkçesinde *-mAll* kiplik belirteci *deyil* olumsuzluk edatı ile de olumsuzlanabilir¹⁹:

“bəlkə bunu heç *deməli deyildim*.” (Anar, 2004b, s. 274)

Aktarım: Belki bunu hiç söylememeliydim.

Yukarıdaki örnekte *deyil* olumsuzluk edatı *-mAll* kiplik belirtecinden sonra gelmiş olsa da esas fiili (*de-*) olumsuzlamıştır. Eğer *-mAll* kiplik belirteci olumsuzlansaydı yukarıdaki cümlelerin “söylemem gerekmezdi” şeklinde aktarılması gerekirdi. Ancak doğru aktarım “söylememeliydim, söylememem gerekirdi” şeklindedir. Dolayısıyla *-mAll deyil*, *-mAmAll* gibi “olumsuz gerekli” yerine kullanılabilir ancak pragmatik kullanımlar hariç “gerekli değil” yerine kullanılamaz.²⁰ Türkiye Türkçesinde *-mAll* kiplik belirteci ise *değil* ile kullanılmaz. Aytaç (2017, s. 343), *-mAll deyil* yapısını *-mAll ol-* yapısının olumsuz şekli olarak ele alsa da *-mAll deyil*, *-mAmAll* gibi *-mAll* kiplik belirtecinin olumsuz şekli olmalıdır. Azerbaycan Türkçesindeki durum Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3

Azerbaycan Türkçesinde Bilgi ve Yükümlülük Kipliği Bakımından Olasılık, Gereklilik ve Olumsuzlama

Bilgi kipliği bakımından olasılık	Kiplik belirteci	Düzensizlik türü
Mümkün	-(y)A bil-	Düzenli
Olumsuz mümkün	-mAyA bil-	
Mümkün değil	-(y)A bilmə-	
Bilgi kipliği bakımından gereklilik	Kiplik belirteci	Düzensizlik türü
Gerekli	-mAll	“Olumsuz gerekli” ve “gerekli değil” için mantıksal ikame kullanımı
Olumsuz gerekli	[-(y)A bilmə-]	
Gerekli değil	[-mAyA bil-]	

¹⁹ Azerbaycan Türkçesindeki *-mAmAll/-mAll deyil* şeklindeki ikili olumsuzlama, Türkiye Türkçesindeki bazı biçimlerde de vardır: *-mAyAcAk/-AcAk değil*, *-mAmIş/-mIş değil*.

²⁰ *Gülməli* gibi bazı örneklerde *-mAll*, kalıcı isim yapmıştır. Bunun için *deyil* olumsuzluk edatının geldiği kelimeye dikkat etmek gerekir. *Gülməli deyil* “gülünç/komik değil” anlamında kullanılırken *deməli deyil* “söylememeli” anlamına gelmektedir.

Yükümlülük kipliği bakımından olasılık	Kiplik belirtci	Düzensizlik türü
Mümkün	-(y)A bil-	Düzenli
Olumsuz mümkün	-mAyA bil-	
Mümkün değil	-(y)A bilmə-	
Yükümlülük kipliği bakımından gereklilik	Kiplik belirtci	Düzensizlik türü
Gerekli	-mAll	“Gerekli değil” için farklı yapı kullanımı
Olumsuz gerekli	-mAmAll/-mAll deyil	
Gerekli değil	-mAll olma-	

Türkmen Türkçesinde Bilgi ve Yükümlülük Kipliği Bakımından Olasılık, Gereklilik ve Olumsuzlama

Türkmen Türkçesinde tahmine dayalı olasılık ve izin bildirmek için *-p bil-*²¹ kullanılmaktadır. *-p bil-* Azerbaycan Türkçesindeki *-(y)A bil-* gibi üç şekilde olumsuzlanabilir: 1. *-mAn bil-*, 2. *-p bilme-* 3. *-mAn bilme-*²². Türkmen Türkçesinde zarf-fiil eki *-p*, ünlü ile biten fiillere geldiğinde zarf-fiil ekinden önceki ünlü uzamaktadır (Kara, 2015, s. 179). Esas fiilin olumsuzlandığı durumda ortaya çıkan *-mAn* zarf-fiil eki, *-mAyIn* [*<-mA* fiilden fiil yapma (olumsuzluk) + *yın* zarf-fiil eki] şeklinin kaynaşması ile oluşmuştur. *-mAn* ekinin ünlüsü, her zaman uzundur. *-p bil-* kiplik belirtecinin söz konusu işlevleri genellikle *-Ar* eki ile çekimlendiğinde ortaya çıkmaktadır. *-Ar* Türkmen Türkçesinde çoğunlukla belirsiz gelecek zaman için kullanılmaktadır (Söyegow, 1999, s. 273). Fakat geniş zaman işaretleme işlevi *-p bil-* yapısına eklendiğinde korunmaktadır.²³ Geniş zamanın olumsuzu için

²¹ Yomut ağzında *-A bil-* şeklindedir. bk. Aghabatai, 2022, s. 382.

²² Bu yapıya “Azerbaycan Türkçesi *-mAyA bilme-* ve Türkmen Türkçesi *-mAn bilme-* Yapıları” başlığı altında değinilecektir.

²³ Türkmen Türkçesini görünüş bakımından incelediği çalışmasında Aslan Demir (2016, s. 105), *-Ar* ekiyle ilgili şu bilgiyi verir: “Orijinalinde sınırlar arası olan *-Ar* biçimbiriminin, sınırlar arasılıktan öngörülülüğe geçişi büyük oranda gerçekleşmiş olmakla birlikte, sınırlar arası basamakta tutunduğu örnekler de vardı. Bu örneklerin büyük kısmını kalıp sözler oluşturur: *Adamyň gowusy iş başynda belli bolar* ‘İnsanın iyisi iş başında belli olur.’ *Ýolbars ýatan ýerinden belli bolar*. ‘Aslan yattığı yerden belli olur.’ *Agtaran tapar*. ‘Arayan bulur’ vb. Ayrıca bil-yardımcı eylemiyle kullanıldığında da bu işlevini korur.”

teklik ve çokluk birinci şahıslarda *-mAr*, teklik ve çokluk üçüncü şahıslarda *-mAz* kullanılır (Söyegow, 1999, s. 274).

Çıkarım ve gereklik işaretlemek için Türkmen Türkçesinde *-mAll* kiplik belirteci kullanılmaktadır. *-mAll* Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi sıfat-fiil olarak da kullanılabilir. Sıfat-fiil olarak kullanıldığında *-mAll*; *-mAsIz* (*-mA+sIz*) veya *-mAll däl* şeklinde olumsuzlanabilir (Söyegow, 1999, s. 308). Bu kiplik belirteci, Türkmen yazı dilinde genellikle şahıs eki almadan kullanılır. Şahıs, özne ile belirtilir. *-mAll* yüklem konumunda iki şekilde olumsuzlanabilir: 1. *-mAll däl* 2- *mAll olma-*. Dolayısıyla yüklem konumundayken Azerbaycan Türkçesindeki *-mAmAll/-mAll deyil* şeklindeki iki farklı olumsuzlama biçimi yoktur.

Bilgi Kipliği Bakımından Olasılık

Mümkün: “Özi yörite şular ýaly iş için iberilen hem *bolup biler*. Emma şu yerde önden ýaşap ýören adam hem *bolup biler*.” (Derýaýew, 1981, s. 297)

Aktarım: Kendisi özel olarak böyle bir iş için gönderilmiş de olabilir. Ama bu yerde önceden beri yaşayıp giden insan da olabilir.

Olumsuz mümkün: “Eger päklik, kämillik we büs-bütünlik ýaly sypatlar her bir zada mahsus bolsa, onda durmuşyň duzy-gyzygy gaçar ahbetin. Hatda söýüp-saýlan ýanyoldaşyňam kämil *bolman biler...*” (Gylyjow, 2018, s. 274)

Aktarım: Eğer paklık, mükemmellik ve tamlık (eksiksizlik) gibi nitelikler her bir şeye mahsus olsa, o zaman hayatın tadı tuzu kaçır elbette. Hatta sevip saydığın hayat arkadaşın da mükemmel olmayabilir.

Mümkün değil: “Onuň ölüminden Dykma-da, Seyitmyrat begem habarlydyr.

Oturanlardan kimdir biri:

- Hiç beýle zat *bolup bilmez*. Dykma serdar, Seyitmyrat beg, Batyr hajy dagy beýle iş eder diýseň, hiç kim ynanmaz - diýdi.” (Gowşudow, 1989, s. 370)

Aktarım: Onun ölümünden Dıkma da Seyitmurat Bey de haberdardır.

Oturanlardan birisi:

- Asla böyle bir şey olamaz. Dıkma Serdar, Seyitmurat Bey, Batır Hacı dahi böyle iş eder desen, hiç kimse inanmaz. - dedi.

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı gibi Türkmen Türkçesi de Azerbaycan Türkçesi gibi bilgi kipliği bakımından olasılık kategorisinde düzenlidir. Bununla birlikte Türkmen Türkçesi için örnek cümleler tespit edilirken taranılan otuz adet eserde *-mAn bil-* yapısının bilgi kipliği bağla-

mında Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi eş değerlerine göre daha az kullanıldığı görülmüştür. Ancak daha geniş bir korpusta ve konuşma dilinde farklı sonuçlar ortaya çıkabilir.

Bilgi Kipliği Bakımından Gereklilik

Gerekli: “Togrul beg gülýär, diýmek, onuñ keýpi çag *bolmaly*.” (Ödäýew, 2012b, s. 228)

Aktarım: Tuğrul Bey gülüyor, demek ki onun keyfi iyi olmalı.

Olumsuz gerekli: “Bu öldürilen aksakgalam öldüren şulardyr, başga adam *bolup bilmez*.” (Gowşudow, 1989, s. 371)

Aktarım: Bu öldürülen aksakalı da öldüren şunlardır, başka adam olmaz.

Gerekli değil: “urşa giden, belki, gelir,
ýa-da, nätjek, mazar bolup,
habary hem *gelmän biler*.”(URL-4)

Aktarım: Savaşa giden belki gelir, ya da, ne edersin, mezar olup (vefat edip), haberi de gelmeyebilir.

Türkmen Türkçesinde de bilgi kipliği bakımından gereklilikte, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesindeki gibi bilgi kipliği bakımından olasılık kategorisinden gelen mantıksal ikameler kullanılmaktadır. Bu durum üç Türk yazı dilinde de bilgi kipliği bağlamında olasılığın gerekliliğe göre daha temel olduğu şeklinde yorumlanabilir. Türkmen Türkçesinde bilgi kipliği bağlamında “gerekli” için çoğunlukla *bol-* fiili kullanılır (Söýegow, 1999, s. 309). Türkmen Türkçesinde bilgi kipliği bağlamında “olumsuz gerekli” için *bolmaly däl* genellikle kullanılmaz. Bu yapı genellikle Türkiye Türkçesi *olmamalı* ve Azerbaycan Türkçesi *olmamalı/olmalı deyil* gibi yükümlülük kipliği bağlamında daha sık kullanılmaktadır.

Yükümlülük Kipliği Bakımından Olasılık

Mümkün: “Täretsiz bolan bir adam ýatdan Gurhan *okap biler*.”(Şentürk ve Ýazyjy, 2010, s. 108)

Aktarım: Abdestsiz olan bir insan, hafızadan Kur'an okuyabilir.

Olumsuz mümkün: “Gün-günden gitdigiçe tapdan geçen we oraza çydamayan halys garran adamlar oraza *tutman bilerler*.” (Şentürk ve Ýazyjy, 2010, s. 292)

Aktarım: Günden güne gittikçe takatten düşen ve oruca dayanamayan iyice yaşlanmış kişiler, oruç tutmayabilirler.

Mümkün değil: “Türkmenistanyň Prezidenti Türkmenistanyň Mejlisiniň deputaty *bolup bilmez*.”(URL-5)

Aktarım: Türkmenistan cumhurbaşkanı, Türkmenistan meclisinin milletvekili olamaz.

Görüldüğü gibi yükümlülük kipliği bakımından olasılıkta Türkmen Türkçesi, Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi düzenlidir. Türkiye Türkçesinde düzensizliğin sebebi *-(y)Abil-* kiplik belirtecinden sonra olumsuzluk işlevinde kullanılan fiilden fiil yapma ekinin *(-mA)* getirilememesidir.²⁴ Bu durum, Türkiye Türkçesinde *-(y)Abil-* kiplik belirtecinin Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesindeki eş değerlerine göre daha fazla dil bilgiselleştğini göstermektedir.

Yükümlülük Kipliği Bakımından Gereklilik

Gerekli: “Her kimiň etmeli işi *anyklaşdyrylmaly*.” (Ödäýew, 2012b, s. 104)

Aktarım: Herkesin yapması gereken iş kesinleştirilmeli.

Olumsuz gerekli: “Ertir garaňky düşende, men şol gyzlary äkitmeli. Şoňa çenli men hiç kime *görünmeli däl*.” (Aşyr, 1986, s. 94)

Aktarım: Yarın hava karardığında ben şu kızları alıp gitmeliyim. O zamana kadar ben hiç kimseye görünmemeliyim.

Gerekli değil: *-Gaty ur, ýogsam özüňi uraryn.*

-Yok, meni urmaly bolmarsyňyz. (Ödäýew, 2012a, s. 250)

Aktarım: *- Sert vur, yoksa sana vururum.*

- Yok, bana vurmak zorunda kalmazsınız.

Yükümlülük bakımından gereklikte “gerekli değil” için Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesi arasında benzerlik vardır. *-mAll* kiplik belirteci, Azerbaycan Türkçesinde *ol-* Türkmen Türkçesinde *bol-* yardımcı fiili ile kullanılabilir. Bundan dolayı *ol-/bol-* yardımcı fiili olumsuzluk işlevinde kullanılan fiilden fiil yapma ekini *(-mA)* alabilir. Bu sebepten Azerbaycan Türkçesi “Gelmeli olmaz.” ve Türkmen Türkçesi “Gelmeli bolmaz.” cümleleri Türkiye Türkçesine “Gelmesi gerekmez, gelmek zorunda değil.” şeklinde aktarılabilir. Böylece *esas fiil + -mAll olma-/bolma-* yapılarında “gerekli değil” anlamı ortaya çıkmaktadır. Türkiye Türkçesinde *-mAll* kiplik belirtecinin gereklik bildirecek şekilde sıfat-fiil olarak kullanılmaması ve *ol-* yardımcı fiilini almaması, Türkiye Türkçesindeki *-mAll* kiplik belirtecinin Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesindeki eş değerlerine göre daha fazla dil bilgiselleştğini göstermektedir. Azerbay-

²⁴ Türkiye Türkçesinde tezlik tasvir fiili, “gelmeyiver” ve “geliverme” örneklerinde olduğu gibi iki şekilde olumsuzlanabilir. İnternet taramalarında ve bazı kitaplarda *-(y)Abil-* kiplik belirtecinden sonra *-mAdAn* zarf-fiili getirilerek *-(y)Abilmeden* şeklinde kullanımlar olduğu görülmüştür. Standart-dışı olan bu kullanım, muhtemelen *-mAdAn* zarf-fiil ekinin kalıplaşmasından kaynaklanan yanlış bir anoloji sonucu ortaya çıkmıştır.

can Türkçesindeki *-mAll ol-/mAll olma-* yapılarında olduğu gibi Türkmen Türkçesindeki *-mAll bol-/mAll bolma-* yapıları da esas olarak konuşurdan bağımsız nesnel yükümlülükler veya dışsal koşullardan kaynaklanan zorunlulukları bildirmek için daha sık kullanılmaktadır.²⁵ Nitekim Söyegow (1999, s. 310), *-mAll bol-* yapısının çoğunlukla fiilin ifade ettiği eylemi, öznenin yerine getirmeye mecbur veya muhtaç olduğunu belirtmek için kullanıldığını ifade eder. Bundan dolayı “farklı yapı kullanımı” olarak ele alınabilir.

Türkmen Türkçesi *esas fiil+mAll däl* ve Azerbaycan Türkçesi *esas fiil+mAll deyil* yapılarında *-mAll* kiplik belirteci değil, esas fiil olumsuzlanmıştır.²⁶ Eğer *-mAll* olumsuzlanmış olsaydı “gerekli değil” anlamı ortaya çıkması gerekirdi. Dolayısıyla Türkmen Türkçesi *esas fiil+mAll däl* ve Azerbaycan Türkçesi *esas fiil+mAll deyil* yapılarında olumsuzluk esas fiile aittir. Bu yapılar, İngilizcedeki gibi “olumsuzluğun yanlış yerleştirilmesi” olarak ele alınamaz. Çünkü Türkmen Türkçesi *esas fiil+mAll däl* ve Azerbaycan Türkçesi *esas fiil+mAll deyil* yapılarında olumsuzluk edatının esas fiili olumsuzladığı kabul edildiğinde sorun çözülmektedir. İngilizcede ise olumsuzluk işaretleyicisinin modal fiili değil, esas fiili olumsuzladığı kabul edilse bile sorun ortadan kalkmaz (Palmer, 2001, s. 92).²⁷

²⁵ *-mAll ol-* ve *-mAll bol-* yapılarının İngilizceye *must* ile değil, *have to* ile çevrilmesi bundan dolayı daha uygun olabilir. Nitekim Clark (1998, s. 296), Türkmen Türkçesindeki *-mAll bol-* yapısının İngilizcedeki “have to” yapısına benzer olduğunu belirtmiştir. Cahangirov (2005, s. 197-198), İngilizce ve Azerbaycan Türkçesindeki kiplik yapılarını karşılaştırdığı eserinde “have to” kiplik belirtecini Azerbaycan Türkçesine *-mAll ol-* ile tercüme etmiştir.

²⁶ Türkmen Türkçesinde olumsuzluk edatının esas fiili olumsuzlaması sadece *-mAll* kiplik belirteci ile sınırlı değildir. Örneğin *geljek däl* “gelecek değil/gelmeyecek” şeklinde Türkiye Türkçesine aktarılabilir.

²⁷ Örneğin *esas fiil + must not* ve *esas fiil+ need not* yapılarında *not* olumsuzluk işaretleyicisinin esas fiili olumsuzladığı düşünülürse her ikisinin de “olumsuz gerekli” olarak yorumlanması gerekir. Bu durum, *esas fiil+ need not* yapısının gerçekteki kullanımına (gerekli değil) uymaz. Eğer kiplik belirtecini (*must* ve *need*) olumsuzladığı kabul edilirse her ikisi de “gerekli değil” şeklinde yorumlanmalıdır. Bu durum ise *esas fiil + must not* yapısının gerçekteki kullanımına (olumsuz gerekli) uymaz. Dolayısıyla İngilizcede “olumsuz gerekli” ve “gerekli değil” arasındaki yorum farkı olumsuzluk işaretleyicisinin yeri ile değil, *must* ve *need* gibi farklı kiplik belirtecinin kullanımı ile sağlanır. bk. De Haan, 2013, s. 59.

Türkmen Türkçesindeki durum, Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4

Türkmen Türkçesinde Bilgi ve Yükümlülük Kipliği Bakımından Olasılık, Gereklilik ve Olumsuzlama

Bilgi kipliği bakımından olasılık	Kiplik belirteci	Düzensizlik türü
Mümkün	-p bil-	Düzenli
Olumsuz mümkün	-mAn bil-	
Mümkün değil	-p bilme-	
Bilgi kipliği bakımından gereklilik	Kiplik belirteci	Düzensizlik türü
Gerekli	-mAll	“Olumsuz gerekli” ve “gerekli değil” için mantıksal ikame kullanımı
Olumsuz gerekli	[-p bilme-]	
Gerekli değil	[-mAn bil-]	
Yükümlülük kipliği bakımından olasılık	Kiplik belirteci	Düzensizlik türü
Mümkün	-p bil-	Düzenli
Olumsuz mümkün	-mAn bil-	
Mümkün değil	-p bilme-	
Yükümlülük kipliği bakımından gereklilik	Kiplik belirteci	Düzensizlik türü
Gerekli	-mAll	“Gerekli değil” için farklı yapı kullanımı
Olumsuz gerekli	-mAll däl	
Gerekli değil	-mAll bolma-	

Azerbaycan Türkçesi -mAyA bilme- ve Türkmen Türkçesi -mAn bilme- Yapıları

Azerbaycan Türkçesi -mAyA bilmə- ve Türkmen Türkçesi -mAn bilme- yapıları hem esas fiilin hem de yardımcı fiilin olumsuzlanması ile kurulur. Dolayısıyla bu yapılarda anlamsal olarak hem önerme hem de kiplik olumsuzlanmıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerindeki söz konusu çift olumsuzlamalar şimdiye kadar ele alın-

mamıştır. Bu yapılar, Türkiye Türkçesinde *-(y)AmA-* veya yazı dilinde pek görülmeyen fakat Kemal Tahir gibi bazı yazarlarca *-(y)AmA-* ile benzer işlevde kullandığı anlaşılan *-(y)Abileme-* ile ifade edilemez. *-(y)AmA-* ve *-(y)Abileme-* “mümkün değil” için kullanılabilir. “Mümkün değil” mantıksal olarak “olumsuz gerekli” ile eş değerdir. Örneğin aşağıdaki cümlede “olabilemez” ve “geçebilemeyiz” sırasıyla “olmamalı” ve “geçmemeliyiz” şeklinde “olumsuz gerekli” olarak yorumlanabilir.

“Şaka değilse de ... Hayır, olabilemez Şövalyem, biz şövalye adaylığına geçebilemeyiz!” (Kemal Tahir, 2007, s. 19).

Bununla birlikte Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerindeki söz konusu çift olumsuzlamalarda hem esas fiil hem de yardımcı fiil olumsuzlanmaktadır. Böylece “olmaması imkânsız” manasında kullanılıyor görünmektedir. Bundan dolayı Türkiye Türkçesine aktarılırken “-mAmAsI mümkün değil, -mAmAk imkânsız” gibi analitik yapılar kullanılabilir. Ayrıca yükümlülük kipliği olarak yorumlandığı bazı durumlarda “-mAdAn olma-, mAmAk olma- ve -mAsA olma-, mAmA olma-” analitik yapıları kullanılarak da Türkiye Türkçesine aktarılması mümkündür.²⁸ Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesindeki bu yapılar çift olumsuzluktan kaynaklanan vurgu sebebiyle güçlü bir gerekliliği belirtiyor görünmektedir.

Azerbaycan Türkçesi Örneği:

“Qız t     paltarını, t     ayaqqabısını geyindi, ilk d  f   g  r        , h  m     g  r        , n  hay  t, k             y  r   t      .   r  y   h  y  candan el     rp  n  r, el     rp  n  rd   ki... G  r  s  n g  l  c  kmi?! G  lm  lidir, g  lm  y   bilm  z.”(URL-6)

Aktarım: Kız yeni elbisesini, yeni ayakkabısını giydi, ilk defa g  r        , her zaman g  r        , sonunda k           yere aceleyle gitti. Kalbi heyecandan   yle   rp  yor,   yle   rp  yordu ki... Acaba gelecek mi? Gelmeli, gelmemesi imk  nsız.

Yukarıdaki ifadede *-mAyA bilm  -* bilgi kipliği bakımından yorumlanabilir. Aşağıdaki ifadede ise *-mAyA bilm  -* yükümlülük kipliği bakımından yorumlanmaya daha uygundur. Bundan dolayı *-mAmAk olma-* ile Türkiye Türkçesine aktarılması daha uygun olabilir.

“Dedim ki, yol   ox uzaqd  , bu s  f  rd  n imtina et. Anam inadkarlı   etdi ki, xeyir i  di, getm  lidir, g  tm  y   bilm  z.”(G  yyaylı, 2017, s. 51)

Aktarım: Dedim ki, yol   ok uzak, bu yolculuktan vazge  . Annem inat  lılık etti, hayırlı i  , gitmeli, gitmemek olmaz.

²⁸ Bu yapılardan ilk ikisi (*-mAdAn olma-* ve *mAmAk olma-*) şahıslara g  re   ekimlenemezken son ikisi (*-mAsA olma-* *-mAmA olma-*) şahıslara g  re   ekimlenebilir. Bu vb. yapılar hakkında bk. Rentzsch, 2015, s. 141-44.

Türkmen Türkçesindeki *-mAn bilme-* yapısı tespit edilebildiği kadarıyla Azerbaycan Türkçesindeki eş değerine göre görece az kullanılmaktadır. Bununla birlikte bazı eserlerde daha sık görülür. Örneğin Welsapar'ın (2002, s.111, 157, 391) Kepjebaş romanında *-mAn bilme-* yapısı üç defa geçmektedir. Bundan dolayı sıklık bakımından ayrıca araştırılması gerekir. Aşağıdaki örnek Türkiye Türkçesine “-mAmAsI imkânsız” olarak aktarılabilir.

“İki ýurduň arasynda uzyn, şol sanda suw we gury ýer serhedi bar. Gür-
rününi edýän bu iki döwletimiz özara hyzmatdaşlyk *etmän bilmez*.”(URL-7)

Aktarım: İki devletin arasında su ve kara sınırları da dâhil, uzun sınır var. Sözünu ettiğimiz bu iki devletin birbirleriyle iş birliği yapmaması imkânsız.

Yukarıdaki ifadede iki devletin iş birliği yapmamasının imkânsız olması, dolayısıyla iş birliği yapmalarının gerekli görülmesi, nesnel bir dış koşula (iki devlet arasındaki sınır olması vb.) bağlanmıştır. Benzer şekilde aşağıdaki örnek “ressam olmamam imkânsızdı” veya “ressam olmadan edemedim” şeklinde çevrilebilir:

“Ýaz gelende baýýrlar elwan güllere bürenýärdi. Şol gözelligi görmä-
ge göz gerekdi. Nakgaş: “Şeýle ajap ýerde doglamsoň, nakgaş *bolman bil-
medim*”—diýýär.” (URL-8)

Aktarım: İlkbahar geldiğinde bayırlar açık kızıl renk çiçeklere bürünü-
yordu. Bu güzellik görülmeye değerdi. Ressam: “Şöyle harikulade yerde
doğduktan sonra ressam olmamam imkânsızdı.” diyor.

Azerbaycan Türkçesi *-mAyA bilmə-* ve Türkmen Türkçesi *-mAn bilme-* yapıları yukarıdaki örneklerde kiplik mantığının temel kavramları olan olasılık ve gereklik açısından ele alınabilir. Kiplik mantığı bakımından “olmaması mümkün değil” (olumsuz mümkün değil) ile “gerekli” birbi-
rine eşittir: “olumsuz mümkün değil” = “gerekli”. Bundan dolayı Tablo 6’da gösterildiği gibi Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde olasılık bakımından dörtlü, Türkiye Türkçesinde ise üçlü bir yapının var olduğu dü-
şünülebilir.

Tablo 6*Olasılık Bakımından Azerbaycan, Türkiye ve Türkmen Türkçeleri*

Kiplik anlam	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Mümkün	-(y)A bil-	-p bil-	-(y)Abil-
Olumsuz mümkün	-mAyA bil-	-mAn bil-	-mAyAbil-
Mümkün değil	-(y)A bilmə-	-p bilme-	-(y)AmA-
Olumsuz mümkün değil	-mAyA bilmə-	-mAn bilme-	X

Sonuç

Türkiye, Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde biçimsel olarak benzer bilgi ve yükümlülük kipliği belirteçleri kullanılmasına rağmen aralarında olumsuzlama bakımından önemli farklar olduğu görülmektedir. Türkiye Türkçesi; diğer iki Türk yazı dilinden bilgi ve yükümlülük kipliği bağlamında “mümkün değil” kiplik anlamının işaretlenmesi noktasında ayrılmaktadır. Türkiye Türkçesinde “mümkün değil” için fiziksel yeterlilikten gelişen ekleşmiş eskicil biçim -(y)AmA- kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesindeki düzensizliğin sebebi, -(y)Abil- kiplik belirtecinden sonra olumsuzluk işlevinde kullanılan fiilden fiil yapma ekinin (-mA) gelememesidir. Olasılık ile ilgili bir diğer durum Türkiye Türkçesinde -(y)AmA- ve yazı diline yerleşmemiş olan -(y)Abileme- vasıtasıyla “olmaması imkânsız” anlamının belirtilememesidir. Türkmen Türkçesi -mAn bilme- ve Azerbaycan Türkçesi -mAyA bilme- ile bu anlam ifade edilebilmektedir. Dolayısıyla olasılık bakımından Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde dörtlü, Türkiye Türkçesinde ise üçlü bir yapı bulunmaktadır:

Türkiye Türkçesi: 1. -(y)A bil- 2. -mAyA bil- 3. -(y)AmA-

Azerbaycan Türkçesi: 1. -(y)A bil- 2. -mAyA bil- 3. -(y)A bilmə- 4. -mAyA bilmə-

Türkmen Türkçesi: 1. -p bil- 2. -mAn bil- 3. -p bilme- 4. -mAn bilme-

Bilgi kipliği bakımından gereklilik kategorisinde üç Türk yazı dilinde de mantıksal ikame kullanımı mevcut olduğundan kiplik ve kiplik belirteci arasında bir düzen bulunmamaktadır. Bu durum, üç Türk yazı dilinde de bilgi kipliği bağlamında olasılığın gerekliliğe göre daha temel olduğu şeklinde yorumlanabilir. Yükümlülük kipliği bağlamında “gerekli değil” için

mantıksal ikame kullanımı olduğundan Türkiye Türkçesinde üçlü bir düzen yoktur. Buna karşılık Azerbaycan Türkçesinde *-mAll olma-*, Türkmen Türkçesinde *-mAll bolma-* yapısının kullanılması kısmen bir düzen sağlamaktadır. Düzenin tam olmamasının sebebi Azerbaycan Türkçesi *-mAll olma-* yapısının esas eş değerinin *-mAll ol-*, Türkmen Türkçesi *-mAll bolma-* yapısının esas eş değerinin *-mAll bol-* olması ile alakalıdır. Bu fark işlevsel olarak da önemlidir. *-mAll ol-/bol-* yapıları genellikle dışsal koşullardan kaynaklanan nesnel bir gerekliliği ifade etmek için kullanılır. Bundan dolayı *-mAll olma* ve *-mAll bolma-* farklı yapı kullanımı olarak ele alınmıştır. Türkiye Türkçesinde *-mAll* kiplik belirtecinin gereklilik bildirecek şekilde sıfat-fiil olarak kullanılmaması ve *ol-* yardımcı fiilini almaması bu kiplik belirtecinin Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesindeki eş değerlerine göre daha fazla dil bilgiselleştiğini göstermektedir. Daha fazla dil bilgiselleşmiş yapılarda düzen daha az olmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde *-mAll deyil* Türkmen Türkçesinde *-mAll däl* yapılarında *däl* ve *deyil* edatları, *-mAll* kiplik belirtecini değil esas fiili olumsuzlamaktadır. Bundan dolayı her ikisi de “olumsuz gerekli” için kullanılır. Dolayısıyla yükümlülük kipliği bakımından gereklilikte Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde üçlü (mantıksal ikameyi saymazsak) Türkiye Türkçesinde ikili bir yapı vardır:

Türkiye Türkçesi: 1. *-mAll* 2. *-mAmAll*

Azerbaycan Türkçesi: 1. *-mAll* 2. *-mAmAll/-mAll deyil*²⁹ 3. *-mAll olma-*

Türkmen Türkçesi: 1. *-mAll* 2. *-mAll däl* 3. *-mAll bolma-*

Görüldüğü üzere “olumsuz gerekli” için Azerbaycan Türkçesinde hem Türkiye Türkçesinde bulunan şekil (*-mAmAll*) hem de Türkmen Türkçesinde bulunan yapı (*-mAll deyil*) kullanılmaktadır.

Sonuç olarak söz konusu kiplik belirteçleri ile olasılık ve gerekliliği ifade etmede Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesi, Türkiye Türkçesine göre daha düzenli görünmektedir. Türkiye Türkçesinin daha az düzenli olmasının sebebi, *-(y)Abil-* ve *-mAll* kiplik belirteçlerinin Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesindeki eş değerlerine göre daha fazla dil bilgiselleşmiş olması ile açıklanabilir.

Mevcut çalışmada ilgili kiplik belirteçler sadece yüklem konumunda ve geniş zaman çekiminde ele alınmıştır. Çekimsiz durumlarda ve diğer bildirme ve tasarlama kipleriyle kullanıldığında işlevsel farklılıkların ayrıca araştırılması gerekir. Örneklem edebî eserler, haber siteleri ve e-kaynaklar gibi dijital kaynaklardan seçilmiştir. Taranılan kaynaklar itibarıyla

²⁹ Her ikisi de yükümlülük kipliği bağlamında “olumsuz gerekli” için kullanılır.

Türkmen Türkçesinde *-mAn bil-* yapısının yükümlülük bağlamında daha sık kullanıldığı, bilgi kipliği bağlamında ise tespit edilebildiği kadarıyla daha az kullanıldığı görülmüştür. Konuşma dilinde bilgi kipliği belirtmek için *-mAn bil-* yapısının ne sıklıkla kullanıldığı incelemek faydalı olacaktır.

Etik Beyan: Çalışma hazırlanırken bilim ve etik ilkelerine uyulmuş ve yararlanılan çalışmaların tamamı kaynakçada belirtilmiştir.

Yapay Zekâ Kullanımı: Çalışma hazırlanırken yapay zekâ destekli herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. İçerik, yazar tarafından bilim ilke ve yöntemleri doğrultusunda hazırlanmıştır.

Etik Komite Onayı: Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek: Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethics Statement: This study was prepared in accordance with the principles of research and publication ethics, and all works consulted have been cited in the reference list.

Use of Artificial Intelligence: No artificial intelligence-based tool or application was used in the preparation of this study. The content of the study was prepared by the author in accordance with scientific research methods and the principles of academic ethics.

Ethical Committee Approval: Ethical committee approval is not required for this research.

Funding: This research received no external funding.

Conflicts of Interest: The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Abish, A. (2014). *Modality in Kazakh as spoken in China* [Yayınlanmış doktora tezi]. Uppsala University.
- Aghabatai, S. (2022). *İran sahası Türkmen Yomut ağzı* (Tez No. 766937) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Arat, R. (1951). *Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki, Atebetü'l-Hakayık*. Ateş Basımevi.
- Aslan Demir, S. (2016). *Görünüş kategorisi: Türkmen Türkçesi örneği*. Grafiker Yayınları.
- Aytaç, A. (2017). Azerbaycan Türkçesinde -mAlli ekinin kullanımı ve gereklilik kipi. *The Journal of Academic Social Sciences*, 46, 326-351.
- Bybee, J. L., Perkins, R. D. ve Pagliuca, W. (1994). *The evolution of grammar: Tense, aspect, and modality in the languages of the world*. University of Chicago Press.
- Cahangirov, F. (2005). *İngilis və Azərbaycan dillərində modallığın struktur-semantik tədqiqi (Müqayisəli tipoloji tədqiqat)*. Elm nəşriyyatı.
- Carey, B. (2021). *Epistemic modality*. Internet Encyclopedia of Philosophy. <https://iep.utm.edu/ep-modality/>
- Clark, L. (1998). *Türkmen reference grammar*. Harrassowitz Verlag.
- Corcu, D. (2005). Zorunluluk kipliği belirtisi -mAlli'nın anlamsal içyapısı. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 33-44.
- Çoşkun, V. (2000). *Özbek Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu.
- De Haan, F. (2013). *The interaction of modality and negation: A typological study*. Routledge.
- Doğan, T. (2024). Oğuz grubu yazı dilleri ve ağızlarında yeterlik kategorisi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 78, 89-112. <https://doi.org/10.32925/tday.2024.121>
- Ergin, M. (2009). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Basım Yayım Tanıtım.
- Erguvanlı Taylan, E. (2018). Türkiye Türkçesi dilbilgisel kiplikte olasılık ve gereklilik. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 15(2), 1-22.
- Garson, J. W. (2013). *Modal logic for philosophers* (2. bs.). Cambridge University Press.
- Girle, R. (2000). *Modal logic and philosophy*. McGill-Queen's University Press.
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2004). *Turkish: A comprehensive grammar*. Routledge.
- Hirik, S. (2019). *Türkiye Türkçesindeki bilgi kiplikleri*. Pegem Akademi.
- İmamoğlu, H. (2024). *Modern (sembolik) mantığa giriş*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kara, F. (2011). "Bil-" tasvir fiilinin işlevleri. *Turkish Studies*, 6(1), 1421-1438. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2208>
- Kara, M. (2015). *Türkmen Türkçesi grameri*. Etkileşim Yayınları.
- Kartalhoğlu, Y. ve Yıldırım, H. (2007). *Azerbaycan Türkçesi*. A. B. Ercilasun

- (Ed.), *Türk lehçeleri grameri* içinde (s. 171-230). Akçağ Yayınları.
- Kazanlar Ürkmez, E. (2019). *Kazak Türkçesinde kiplik: Morfo-sentaktik semantik bir analiz* (Tez No. 611072). [Doktora tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Kerimoğlu, C. (2021). *Kiplik ve kip*. Pegem Akademi.
- Kiefer, F. (1987). On defining modality. *Folia Linguistica*, 21(1), 67–94. <https://doi.org/10.1515/flin.1987.21.1.67>
- Korkmaz, Z. (1959). Türkiye Türkçesinde ‘iktidar’ ve ‘imkân’ gösteren yardımcı fiiller ve gelişmeleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 7, 107-124.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi grameri: Şekil bilgisi*. Türk Dil Kurumu.
- Lyons, J. (1977). *Semantics* (C 2). Cambridge University Press.
- Narrog, H. (2005). On defining modality again. *Language Sciences*, 27(2), 165–192.
- Özkan, M. (2000). *Türk dilinin gelişme alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. Filiz Kitabevi.
- Palmer, F. R. (1986). *Mood and modality*. Cambridge University Press.
- Palmer, F. R. (1995). Negation and the modals of possibility and necessity. J. Bybee ve S. Fleischman (Ed.), *Modality in grammar and discourse* içinde (s. 453–471). John Benjamins.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and modality* (2. bs.). Cambridge University Press.
- Rentzsch, J. (2013). Türk dillerinde kipsellik ve kipselliğin anlambilimsel haritası. *Bilig*, 67, 129–168.
- Rentzsch, J. (2015). *Modality in the Turkic languages: Form and meaning from a historical and comparative perspective*. Klaus Schwarz Verlag.
- Söyegow, M. (1999). *Türkmen dilinin grammatikasy – Morfologiya*. Ruh.
- Tulum, M. M. (1997). *Özbekçede tasvir yardımcı fiilleri*. (Tez No. 64548). [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Trask, R. L. (1992). *A dictionary of grammatical terms in linguistics*. Routledge.
- Traugott, E. C. (1989). On the rise of epistemic meanings in English: An example of subjectification in semantic change. *Language*, 65(1), 31–55.
- Van der Auwera, J. ve Plungian, V. A. (1998). Modality’s semantic map. *Linguistic Typology*, 2(1), 79–124. <https://doi.org/10.1515/lity.1998.2.1.79>
- Yusupov, F. (2014). Tatar Türkçesi ağızları: Şimdiki zaman ortaçları-II. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 5(5), 12-28. <https://doi.org/10.33692/av-rasyad.175255>

Örneklerin Alındığı Eserler

- Anar. (2003). *Əsərlər* (C. 2). A. Əmrahoğlu (Ed.). Nurlan Nəşriyyat.
- Anar. (2004a). *Əsərlər* (C. 3). A. Əmrahoğlu (Ed.). Nurlan Nəşriyyat.
- Anar. (2004b). *Əsərlər* (C. 4). A. Əmrahoğlu (Ed.). Nurlan Nəşriyyat.
- Anar. (2005). *Əsərlər* (C. 5). A. Əmrahoğlu (Ed.). Nurlan Nəşriyyat.

- Aşyr, Ç. (1986). *Göreş*. Türkmenistan Neşirýaty.
- Atay, O. (2000). *Tutunamayanlar*. İletişim Yayınları.
- Çəmənzəminli, Y. V. (2005). *Yusif Vəzir Çəmənzəminli əsərləri* (C. 2). (M. Axundova, Haz.). Avrasiya Press.
- Derýayew, H. (1981). *Ykbal* (C. 1). Türkmenistan Neşirýaty. (Erişim adresi: <https://www.kitaphana.net/book/1738>)
- Gylyjow, Rahmet (2018). *Halallyk kyssalary*. Türkmenistan Döwlet Neşirýat Gullugy.
- Gowşudow, A. (1989). *Perman*. Türkmenistan Neşirýaty.
- Göyyaylı, X. (2017). *Şərəfli ömür yolu*. Ecoprint.
- Hüseyn Cavid (2005). *Hüseyn Cavid əsərləri* (C. 2). (T. Cavid, Haz.). Lider Nəşriyyat.
- Kamal Abdulla (2020). *Seçilmiş əsərləri* (C. 6). Mütərcim.
- Kemal, Y. (2008) *İnce Memed 3*. Yapı Kredi Yayınları.
- Kemal Tahir (2007), *Devlet Ana*. İthaki Yayınları.
- Ödäýew, O. (2012a). *Altynjan hatyn* (C. 1). Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugy.
- Ödäýew, O. (2012b). *Altynjan hatyn* (C. 2). Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugy.
- Özakman, T. (2005). *Şu çılgın Türkler*. Bilgi Yayınevi.
- Şentürk, L., Ýazyjy, S. (2010). *Yslamy öwreniş gollanmasy* (B. Saryýev, Çev.). Din İşleri Guramasynyň Neşirleri.
- URL-1:<https://e-qanun.az/framework/897> (Erişim Tarihi: 09.10.2025)
- URL-2:<https://qafqazinfo.az/news/detail/bu-da-size-analoqu-olmayan-olke-musahibe-2203>. (Erişim Tarihi: 05.10.2025)
- URL-3:<https://gancapost.info/az/article/579/avropa-m-hk-m-si-hansi-isl-r-baxir/> (Erişim Tarihi: 29.11.2025)
- URL-4:<https://annagurban.com/tm/goshgular/5036.html>. (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
- URL-5:<https://saylav.gov.tm/tk/law?id=2>. (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
- URL-6:<https://gulhuseynhuseynoglu.com/az/post/83/kusululer-mensur-seir-1679552848>. (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
- URL-7:<https://www.azathabar.com/a/26891659.html>. (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
- URL-8:<https://turkmenistan.gov.tm/tk/habar/46863/turkmenistanyn-halk-nakgasy-annadurdy-almammedow-80-yas-toyuny-ziwopis-musdaklarynyn-arasyn-da-garsylady> (Erişim Tarihi: 21.02.2026)
- Welsapar, A. (2002). *Kepjebaş*. Gün Neşirýaty.

Extended Summary

Although modality plays a central role in linguistics, it lacks a universally accepted definition. Nonetheless, there is general consensus regarding the two core subtypes of modality: epistemic and deontic modality. Epistemic modality concerns the speaker's stance toward the truth value of a proposition, whereas deontic modality relates to permission or obligation imposed either by the speaker or by a social authority, including legal, religious, ethical, or other normative institutions.

Although epistemic and deontic modality are often treated as distinct categories, many languages have modality markers that express both types of modality due to diachronic developments. Modality markers that originally expressed ability may come to express root possibility, permission, and speculative possibility, while those that expressed obligation may begin to convey deduction.

-(y)*Abil-* in Turkish, (y)*A bil-* in Azerbaijani, and -*p bil-* in Turkmen were examined in this study. Each of these modality markers can express both speculative possibility (epistemic modality) and permission (deontic modality); however, negation strategies for these modality markers differ across Turkish, Azerbaijani, and Turkmen. In Turkish, -(y)*Abil-* is negated in only one way: -*mAyAbil-*. However, since the suffix -*mA*, which has a negation function, cannot follow -(y)*Abil-*, a structurally distinct form, -(y)*AmA-*, is used to express impossibility or prohibition. In Azerbaijani, -(y)*A bil-* can be negated in three different ways:

1. -*mAyA bil-*
2. -(y)*A bilmə-*
3. -*mAyA bilmə-*

Similar to Azerbaijani, the Turkmen -*p bil-* can also be negated in three different ways:

1. -*mAn bil-*
2. -*p bilme-*
3. -*mAn bilme-*

This structural difference is also functionally significant. In Turkish, the meaning “it is impossible not to” cannot be conveyed using either -*mAyAbil-* or (y)*AmA-*. By contrast, this meaning can be expressed in Azerbaijani using -*mAyA bilmə-* and in Turkmen using -*mAn bilme-*. This indicates that, in terms of how negation is realised in these modality markers, Azerbaijani and Turkmen exhibit greater richness compared to Turkish.

The modality marker -*mAlI* in Turkish, Azerbaijani, and Turkmen can be used to express deduction (epistemic modality) and obligation (deontic modality). This marker is typically used with the verb *ol-* (“to be”) in Azerbaijani and Turkish, and with *bol-* (“to be”) in Turkmen to express deduction. However, significant differences in how this modality marker is negated can be observed. In Turkish, -*mAlI* is negated in only one way: -*mAmAlI*. By contrast, -*mAlI* is negated in three distinct ways in Azerbaijani:

-*mAmAll*

-*mAll deyil*

-*mAll olma-*

In Azerbaijani, *-mAmAll* and *-mAll deyil* can be interpreted as expressing “necessary not” in deontic contexts. The formal counterpart of the *-mAll olma-* construction in Azerbaijani is *-mAll ol-* (e.g., *getməli olar* ‘s/he has to go’ / *getməli olmaz* ‘s/he doesn’t have to go’). Functionally, the *-mAll olma-* construction is typically used to indicate the absence of an obligation arising from external circumstances independent of the speaker (participant-external necessity), though it can also express deontic modality in limited contexts.

In Turkmen, *-mAll* can be negated in two ways when used in predicate position:

-*mAll däl*

-*mAll bolma-*

Thus, unlike Azerbaijani, Turkmen does not exhibit the dual strategy of *-mAmAll* / *-mAll deyil* for predicate-final negation. The Turkmen *-mAll bolma-* construction is also formally and functionally distinct from the *-mAll däl* construction. The formal counterpart of the *-mAll bolma-* construction is *-mAll bol-* (e.g., *barmaly bolar* ‘s/he has to go’ / *barmaly bolmaz* ‘s/he doesn’t have to go’). Functionally, the *-mAll bolma-* construction is typically used to indicate the absence of an obligation arising from external circumstances independent of the speaker, though it can also be used in deontic contexts, albeit rarely. However, the modality marker *-mAll* cannot co-occur with the auxiliary verb *ol-* in Turkish. Thus, constructions *-mAll olma-* in Azerbaijani and *-mAll bolma* in Turkmen have functional and formal distinctions from *-mAmAll* in Turkish.

In this study, these forms are examined in terms of possibility, necessity, and negation. Drawing on F.R. Palmer’s framework, speculative possibility and deduction are analysed in terms of epistemic possibility and epistemic necessity, respectively. Similarly, permission and obligation are interpreted in terms of deontic possibility and deontic necessity. Accordingly, the structural regularities or irregularities these markers exhibit regarding possibility, necessity, and negation are investigated within this theoretical framework, in addition to the potential factors underlying these patterns.